

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Helena Vránová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	Doc. Mgr. Štefan Chudý, Ph.D.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	Výchovné aspekty v díle Boženy Němcové.
Název v angličtině:	Educational aspect´s on literacy books of Božena Němcová.
Anotace práce:	Diplomová práce se zabývá výchovnými aspekty v díle Boženy Němcové. Protože od jejího narození uplynulo letos 195 let, cílem mé práce je přiblížit složitost její literární činnosti jako první české profesionální spisovatelky a doložit, na pozadí sociálního a historického spojení, že její výchovné aspekty v tvorbě představují pedagogický přínos počátkům české vzdělanosti.
Klíčová slova:	19. století, česká vzdělanost, báchorky a povídky, venkovské prostředí, dobrý člověk, národní buditelé a vlastenci, politické poměry, gender, pedagogický přínos.
Anotace v angličtině:	The thesis deals with educational aspects in the work of Božena Němcová. Because since her birth 195 years have passed this year, the aim of my work is to approach the complexity of her literary work as the first professional czech writer and to evidence, considering the social and historical connections, that her educational aspects in the work are the pedagogical contribution to beginnings of czech education.
Klíčová slova v angličtině:	19 century, czech education, tall tales and stories, rural enviroment, moral values, national revivalists and patriots, political education, gender, educational contribution.
Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	68 stran
Jazyk práce:	Český

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Helena Vránová

VÝCHOVNÉ ASPEKTY V DÍLE BOŽENY NĚMCOVÉ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, v souladu s platnou normou ČSN ISO 690 o citacích a normou ČSN 01 6910 o úpravě písemností, a k vypracování použila pouze prameny uvedené v seznamu literatury.

V Olomouci 2. 4. 2015

Děkuji doc. Mgr. Štefanu Chudému, Ph.D. za cennou spolupráci, časovou přizpůsobivost a ochotu při vedení mé bakalářské práce. Moje poděkování patří těm, kteří mi pomáhali v průběhu jejího vypracování.

OBSAH

ÚVOD	6
1 SPOLEČNOST, VE KTERÉ BOŽENA NĚMCOVÁ TVOŘILA	8
2 RODINNÝ ŽIVOT BOŽENY NĚMCOVÉ	11
3 SPISOVATELKA BOŽENA NĚMCOVÁ	18
3.1 LITERÁRNÍ DÍLO BOŽENY NĚMCOVÉ	19
3.2 IDEA A REALITA V JEJÍ TVORBĚ.....	32
4 BOŽENA NĚMCOVÁ Z POHLEDU GENDERU	34
4.1 INDIVIDUALITA BOŽENY NĚMCOVÉ	36
4.2 GENDER A VLASTENECTVÍ.....	39
4.3 JEJÍ KRÁSA	40
4.4 LÁSKA.....	40
4.5 MANŽELSTVÍ S NĚMCEM.....	40
4.6 CHUDOBA NĚMCOVÉ	41
4.7 EMANCIPACE	42
5 NÁRODNÍ BUDITELKA BOŽENA NĚMCOVÁ	44
5.1 ZÁPAS O ČESKÉ ŠKOLSTVÍ	44
5.2 ŽENY A ČEŠTINA	46
5.3 ŽENY A VZDĚLÁNÍ.....	47
5.4 KRITIKA FALEŠNÉHO VLASTENECTVÍ	48
5.5 OSUDY ČESKÝCH BUDITELU	49
5.6 UVOLNĚNÍ POLITICKÝCH POMĚRŮ	50
6 VÝCHOVNÉ ASPEKTY V TVORBĚ BOŽENY NĚMCOVÉ	52
ZÁVĚR	61
SEZNAM LITERATURY	64

ÚVOD

Moje první setkání s Boženou Němcovou se událo v 1. třídě malotřídky v jedné zapadlé vesnici, kdy se na žáčky dívali z portrétů, tu přísně, tu laskavě, tajemně, velikáni české a slovenské literatury a hudby - Bedřich Smetana, Alois Jirásek, Janko Král, Jan Neruda, Karel Havlíček Borovský, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben a další. V řadě vedle sebe, s pravidelnými odstupy, viselo několik zarámovaných fotografií a každý z obličejů měl jiný výraz. Nejzajímavějším pro mne byl portrét Boženy Němcové; přitahoval tajemným a smutným výrazem obličeje krásné ženy. Vynikal také tím, že byl jediný s vyobrazením ženy. V životě Boženy Němcové se stávalo často, že stála mimo dav, osamocena a jedinečná ve svých názorech, to jsem v té době ještě nevěděla. Po setkání v první třídě jsem se, já vášnivá čtenářka jakéhokoli čtiva, s ní dále setkávala jako s autorkou běžně dostupné literatury a pomalu se dozvíдалa o jejím nevšedním životě. Z obrazu tajemné ženy se stávala mi blízká lidská bytost a já lépe rozuměla její tvorbě.

Protože mým oborem je pedagogika, chci Boženu Němcovou ukázat jako postavu, která svou literární tvorbou, ale i svou osobností a životem, zaujímá významné místo v počátcích českého vzdělávání a výchovy. Jako jedna z mála, v době okolo roku 1842, pochopila, že klíčovou otázkou pro ženy je vzdělávání.

Neprezentovala se generacím kuchařským uměním jako Magdaléna Dobromila Rettigová, ani založením Amerického klubu dam jako Karolína Světlá nebo vznikem prvního českého dívčího gymnázia Minerva jako Eliška Krásnohorská. Tím, že byla především matkou čtyř dětí a rodinu musela finančně zabezpečovat převážně sama, nemohla si dovolit využít čas k jiné činnosti než výdělečné a tedy k té, kterou uměla nejlépe, a to bylo psaní. Byla brilantní vypravěčkou a pisatelkou dopisů, měla jazykové nadání, také si uvědomovala svůj nedostatek vzdělání pro jinou činnost (odmítla nabízené místo učitelky), i z důvodů své přímé a nekonvenční povahy ji vyplynulo, že být užitečná národu může být jedině perem. Nevýhodou bylo nízké finanční ocenění spisovatelů.

Její díla nejsou primárně odborně-výchovně zaměřena, protože jen muž mohl být tehdy vzdělán a napsat odbornou práci. Ale celé její dílo představuje výchovu k národnímu uvědomění, úsilí o sociální spravedlnost a moderní pedagogické působení – rovnost pohlaví; smysl pro hodnoty ale bez pověr a strašení; aktivní chování a uvažování; vzdělávání takové, aby bylo pro společnost přínosné.

Cílem mé práce je strukturovat a rozebrat jednotlivé výchovné aspekty v její literární tvorbě.

Pro lepší pochopení významu Boženy Němcové pro českou pedagogiku, jsem práci rozdělila do šesti částí, které jsem nazvala: *Společnost, ve které Božena Němcová tvořila, Rodinný život Boženy Němcové, Spisovatelka Božena Němcová, Božena Němcová z pohledu genderu, Národní buditelka Božena Němcová, Výchovné aspekty v tvorbě Boženy Němcové.*

Metoda rozkrytí výchovných aspektů v jejím díle je založena na analýze dostupné odborné literatury.

Proč je Božena Němcová pro generace stále tak přitažlivá i když se narodila před 195 lety? U jmen některých jejich současníků, například Karla Jaromíra Erbena, Jana Nerudy, Karolíny Světlé, se nám sotva vybaví jejich podoba nebo název aspoň jednoho jejich díla. Božena Němcová je stále čtenou autorkou, její tvorba je nepoplatná době, dojíká nás laskavostí, chudobou, nešťastným životním osudem, chápeme její romantická přátelství a obdivujeme se její kráse a síle osobnosti. Například Sofie Podlipská¹ (in Vávra, 1895, s. 110) o jejím zjevu a osobnosti v roce 1852 poznamenává: „*Tentokráte jevila se mi Němcová v plné svěžesti svého výkvětu. V Drážďanech věnovaly jsme veškeren krátce nám vyměřený čas obrazárně, a díla této skvělé sbírky činila v její společnosti na mne tak mocný dojem, že jsem si je od té doby věrně v paměti zachovala sobě samé ku podivu.*“

Její jedinečná krása, která nás dodnes přitahuje, vychází od ní z vnějšku, ale i zevnitř.

¹ Sofie (Žofie) Podlipská, česká vlastenka a spisovatelka, rozená Rottová, sestra Karolíny Světlé, vlastním jménem Johany Mužákové.

1 SPOLEČNOST, VE KTERÉ BOŽENA NĚMCOVÁ TVOŘILA

V této kapitole chci připomenout realitu života v 19. století, ve kterém žila Němcová. Je typické revolučními změnami, národy hledají po staletích poroby svou identitu, ženy se hlásí o svá práva, mění se podoba práce. Pro velký rozvoj průmyslu je nazýváno také stoletím páry a elektřiny. Jak vypadala situace ve světě?

Francie – ponapoleonovská doba, střídání republiky, království a císařství, svoboda a rovnost lidí, vrstvy dělnická a podnikatelská, koloniální politika

Rusko – nevolnictví, absolutismus, žádné občanské svobody

Anglie – průmyslová revoluce probíhala nejrychleji, práce strojů, vznik těžkého průmyslu, koloniální politika

USA – vláda podporuje přistěhovalectví – půda přidělována bezplatně, masakry Indiánů, zisk nových území, občanská válka, ekonomický rozmach

Španělsko – koloniální politika

České a moravské země - byly součástí habsburské monarchie. V 19. století vrcholil nesoulad mezi ekonomickým růstem a významem českých zemí a jejich sporným politickým postavením v monarchii. V polovině 19. století hustota obyvatel na našem území, z historického pohledu, převyšovala 3,2 x evropský průměr, 1,5 x celorakouský průměr a nižší byla jen vůči samotné Anglii, Nizozemsku a Belgii (Lenderová, 2009, s. 12). České a moravské země byly typické městečky s počtem obyvatel pod 36 tisíc. Město obklopovaly vesnice a dohromady tvořily celek, ale současně tím se uzavíraly a Lenderová uvádí, že ani po zboření hradeb se myšlení obyvatel valně nezměnilo a postupující industrializace je významně nezasáhla. Řada průmyslových závodů v tradičních i moderních odvětvích vznikala na venkově a lidé za prací docházeli, pole však pro ně zůstávalo jistotou, bez ohledu na životelovo zaměstnání. Města se tedy rozvíjela pomalu, zachovávala si svůj maloměstský ráz s určitými zakonzervovanými stereotypy. Pouze Praha a Plzeň rostla srovnatelně s ostatními evropskými městy. Největší změnu v 19. století vidí Lenderová (2009, s. 13) ve vytvořené občanské společnosti: „*Na jeho počátku stál poddaný, na jeho konci – více či méně sebevědomý – občan. Zadumaný až melancholický mladý muž, symbol romantismu, se změnil v občana, využívajícího technických výtvarů a politických práv.*“ Život lidí se rozdělil na sféru veřejnou a sféru privátní. O politickou situaci se zajímalo stále víc lidí, vznikala seskupení od různých zájmových kroužků až po politické strany. Od druhé poloviny 19. století se začíná projevovat emancipační hnutí, požadavek na vzdělání žen a vstup na trh

práce. Stát se začal zajímat o další život lidí, kteří působili v jeho službách a začal zabezpečovat bezmocné a lidi v nouzi. Měnil se praktický život lidí ve městech. Začali nakupovat ne jen v krámech (kde zpravidla, výrobce a zároveň prodejce prodával svoje výrobky), ale i v obchodech s koloniálním zbožím. Souviselo to se zrušením cechů v roce 1859. Finančně nákladnou položkou pro domácnost bylo zajištění světla. Užívala se louč, svíce nebo olejová lampa. Velkovýroba svíček v českých zemích začala v roce 1841, do té doby si je lidé zhotovovali většinou doma z loje nebo vosku, čadily a musel se zastříhávat knot kratiknotem. Svíčky se dávaly do lustrů. K osvětlení hlavně měšťanských domácností se používaly lampy s mléčnou koulí na lněný nebo řepkový olej, ty se musely pravidelně dolévat a čistit. Petrolej se začal používat až od sedmdesátých let. Teprve roku 1857 byl vynalezen toaletní papír. Ženy rodily doma za pomoci zkušených příbuzných či sousedek, v lepším případě za pomoci porodní báby. Zuby se neléčily ani neplombovaly, amalgám se začal používat až koncem 19. století², zuby se výhradně trhaly, anestezie nebyla známa. Lékařská péče nebyla běžně dostupná, zemské sněmy schválily až v letech 1884-1896 zákon o síti zdravotnických orgánů, se zdravotními obvody, s obecními a obvodními lékaři. Stravování bylo spojené s riziky zkažených nebo kontaminovaných potravin, s podvýživou. Svatbou oba novomanželé získali nový status. K znakům ženy ve městech patřil i nákupní košík, doplněk na cestu na denní trh; žena tím vyjadřovala svou „vládu“ nad kuchyní v domě. Muž byl za výdělečně činného, žena vedla domácnost. Rodina bez dětí byla anomálie.

Dobu popisují proto, abychom lépe pochopili prostředí, ve kterém Božena Němcová porodila (doma) a vychovávala čtyři děti, léčila je i sebe (bez Ibalginu, bez antibiotik), neustále cestovala (bez vlastního auta) a stěhovala se, zajišťovala jídlo (bez ledničky) a psala do rána (bez elektrického světla a počítače).

Tehdejší ministerský předseda Felix Schwarzenberg spolu s ministrem vnitra Franzem Stadionem, ministrem spravedlnosti Alexandrem Bachem a ministrem obchodu Karlem Ludvigem Bruckem se pokusili o vnitřní reorganizaci a ozdravení vícenárodního Rakouského císařství v oblastech administrativy a zákonodárství. Mnohé z reforem padesátých let měly vliv na správní poměry v Československé republice až do roku 1948, některé i déle. Změny k modernizaci státu byly nutné, protože Rakouské císařství muselo zajistit právní stát pro všechny součástí mnohonárodní říše, tedy pro všechny zrovnoprávněné občany. Podařilo

² NEUMANN, Martin. *Zuby.cz* [online]. Dostupné z: <http://www.zuby.cz/vyplne-zubu/amalgam-nejsledovanejsi-kauza-dentalniho-sveta.html>

se provést zrušení poddanství, odstranit robotu a závislost rolnictva na vrchnosti, roku 1859 byla vyhlášena svoboda živnostenského podnikání, rozšířila se silniční síť a železniční síť, nastal velký rozvoj poštovníctví a státního telegrafu.

Němcová prožila většinu svého života v první polovině 19. století, v době připravovaných změn; v revolučních letech 1848 – 1849 měla 28 let a byla matkou čtyř dětí ve věku 10, 9, 7 a 6 let. Z důvodů manželovy práce měla již za sebou stěhování do Josefova, Litomyšle, Polné, Prahy, Domažlic, Všerub, Klatov a Nymburku. **50. léta 19. století** byla poznamenána politickým útlakem českých vlastenců. Němcová v té době byla na vrcholu sil jako žena i jako literátka, ale zároveň se musela sama starat o své děti, prožívala vleklou manželskou krizi, tragédii úmrtí svého milovaného syna Hynka a nejhorší finanční problémy. V 60. letech se začaly změny v české společnosti obnovovat a realizovat, ale to už byla vyčerpaná a umírá.

2 RODINNÝ ŽIVOT BOŽENY NĚMCOVÉ

Její literární dílo je ovlivněno dětstvím. Se svou matkou neměla příliš srdečný vztah a snad i proto se více upnula ke své babičce z matčiny strany Magdaléně Novotné, která na Starém Bělidle v Ratibořicích s nimi pobývala v letech 1825 – 1830. Němcová měla 13 mladších sourozenců, doma se mluvilo většinou česky, s tatínkem (byl Rakušan) německy, píše v *Babičce* (1926, s. 177). Babička vychovávala děti k šetrnosti, zbožnosti, lásce k českým zvykům, k českému jazyku, vyprávěla jim pohádky, učila je milovat všechny lidi. Barunce Panklové (provdané Němcové) se dostalo šestiletého základního vzdělání v České Skalici, kde se první tři roky vyučovalo česky a další 3 roky převládala němčina. Vincent Vávra³ (1895) se v jejím životopise zmiňuje, že školství obecné bylo do roku 1848 v České Skalici, v ostatních českých městech i městečkách mohlo být i déle, úplně nebo z části německé. V menší třídě Barunka v zimě do školy nechodila a za nepříznivého počasí docházel pan učitel do Ratibořic, „zápisy školní a matriky psány byly jazykem německým, „kniha chvály“ čili tak zvaná „zlatá“ byla česká. Do této „knihy chvály pilných žáků ve větší třídě“ zapsáno také a do dnešní doby zachováno jest ze dne 2. července 1829 jméno Barunky Panklovy“ uvádí Vávra (1895 s. 6). V letech 1830 – 1833 byla dána Barunka na výchovu do zámku ve Chvalkovicích, do rodiny zemského úředníka, kde se v zámecké knihovně seznámila s německou literaturou a stala se vášnivou čtenářkou.

Na svoji maminku vzpomíná (1974, s. 17): „*Matka přísná, k nám dětem málomluvná – vždy mi všechno zhurta poroučela a za vše hned trestala a za trest jsem ji měla vždy odprosit a poděkovat. To bylo mi něco hrozného a nikdy jsem to neudělala, kdyby mne byla utloukla.*“ Otce měla Barunka velmi ráda pro jeho vlídnost, a jak píše (tamtéž): „*Já bych byla proň do ohně skočila, když se na mne krásným svým modrým okem podíval.*“ Tento vztah s matkou se nikdy nezměnil ani po narození jejich čtyř vnoučat a literatura nezmiňuje, že by kdy dceři vnuky hlídala nebo dobrovolně pomáhala s jejich výchovou. Barunka byla v 17 letech provdána na přímlovu své matky za státního úředníka Josefa Němce. Lenderová uvádí (2009), že vztah mezi mužem a ženou byl založen po staletí na spolupráci a respektu než na erotické lásce, jak je tomu nyní. Rodiče představovali pro děti uctivost a autoritu.

³ Vincent Vávra (1849 – 1936) byl český středoškolský profesor a literární historik, krajan Boženy Němcové. Byl velkým obdivovatelem spisovatelky a napsal její životopis.

Láska pro sňatek nebyla důležitá a Němcovi nebyli výjimkou. Němcová si vzala o 15 let staršího manžela Josefa Němce z popudu svých rodičů.

Josef Němec (1805 – 1879) pocházel z rodiny zámožného měšťana kloboučníka, po gymnáziu studoval filosofii, ale pro účast na demonstraci byl odveden ze studií k vojsku a pak nedobrovolně přeložen do Červeného Kostelce k finanční stráži. Práci konal přísně, ale bez motivace, založením pragmatik, kvůli svému vlastenectví byl neustále pod dozorem policie a v práci šikanován. Stával se trvale zahořklým a ublíženým, postupně svou ženu týral zkratkovitým nebo majetnickým chováním, nepřispíval na domácnost, ona sama s dětmi se ocitala dlouhodobě v těžké finanční situaci a těžce pracovala, aby získala peníze na obživu rodiny. On se dožil dospělosti svých dětí a jejich úspěchů v životě, na rozdíl od své manželky, pro kterou právě zdárné uplatnění jejich dětí v životě bylo velkým snem, jemuž se obětovala. Po smrti své ženy příležitostně pracoval, žil u příbuzných v Bydžově, občas si pronajal byt nebo cestoval za dětmi, s kterými měl komplikované vztahy pro svou despotickou povahu (Kokešová, 2012). Zdá se mi, jakoby ostatní spíše využíval, než jim pomáhal.

Po svatbě v roce 1837 se manželé stěhovali do Červeného Kostelce, poté do Josefova a Litomyšle, kde se potkala s Magdalenou Dobromilou Rettigovou (1785 – 1845). Němcová poznávala nové lidi a začala vnímat národní uvědomění. Němec byl povýšen a přeložen do Polné, kde pobývali v období let 1840 – 1841. Zde se jí poprvé dostaly do rukou české knihy Josefa Kajetána Tyla⁴. Začala skládat první básně, byly zaměřeny vlastenecky a sbírat první pohádky. Pro nemoc vyhledala v Praze doktora Josefa Čejku⁵.

Do pěti let po svatbě měla 4 děti, na jejichž výchovu byla většinou sama.

Hynek (1838 Josefov - 1853) nejstarší z dětí, navštěvoval první českou reálku v Praze, kde patřil k nejchytřejším studentům, ve čtvrtém ročníku v 15 letech zemřel na TBC. Pojmenován byl po Karlu Hynku Máchovi. Spisovatelka pobývala od jara 1853 u svého manžela v Ďarmotech na Slovensku se svými dvěma mladšími dětmi a oba starší synové

⁴ Josef Kajetán Tyl (1808 – 1856) – zakladatel nového divadelního pojetí, dramatik, organizátor českého kulturního života, vydával časopisy *Jindy a nyní*, časopis se později změnil na *Květy*, *Vlastimil*, *Pražský Posel*, krátký čas redigoval *Selské noviny*. Umírá v chudobě.

⁵ Vlastenec Josef Čejka si ke jménu sám dodal české a národní jméno Radomil, v té době buditelé takto hlásili svou náležitost k českému národu; podobně se choval Karel *Slavoj* Amerling, *Bohuslava Rajská*, *Karolína Světlá*, Karel Havlíček *Borovský*, Magdaléna *Dobromila* Rettigová. Čejka byl lékař a spisovatelku léčil, literát, pomáhal jí.

zůstali v Praze kvůli škole. Zajistila jim byt a stravu u Franty Šumavského⁶. Němcové byly dopisy zdržovány a ona nevěděla o Hynkově nemoci, na cestu do Prahy za ním si musela půjčit peníze, se synem se v nemocnici viděla a druhý den zemřel. Pro ni to byla nejbolestnější životní rána.

Karel (1839 Litomyšl – 1901) nedostudoval reálné gymnázium v Praze pro nemoc, po ukončení docházky na nižší reálce se vyučil u známého zahradníka Josefa Fialy ve Společenské zahradě Na Slupi (nyní Botanická zahrada Univerzity Karlovy), na zkušenou odjel do zámecké zahrady v Zaháni, poté do císařského parku v Postupimi, pracoval v anglickém parku Klamovka v Praze, v zahradnictví v Rájci - Jestřebí a v Chlumci nad Cidlinou u hraběnky Kinské. Od roku 1870 pracoval v Královské české zemské hospodářské akademii v Táboře jako zahradník a učitel. Ve svém oboru byl odborníkem a mezi studenty oblíbeným pedagogem. V roce 1896 byl jmenován ředitelem Zemského pomologického ústavu v Praze-Tróji a stal se uznávanou autoritou v oboru ovocnářství. Svému otci Josefu Němcovi poskytl v posledním roku života bydlení. Jeho potomci žijí dodnes. (Kokešová, 2012).

Theodora nazývaná **Dora** (1841 Polná – 1920) žákyně vyšší dívčí školy, vystudovala francouzštinu a vyučovala ji spolu s ručními pracemi na soukromé vyšší škole v Jičíně. Povahou uzavřená, poznamenaná rodinnými traumaty z mládí, kdy nechtěla v rozhádané rodině působit problémy (Kokešová, 2012); po tuberkulózní nemoci ji zůstaly jizvy na obličeji. Později pomáhala matce s domácností, uměla šít na šicím stroji jako jedna z prvních žen. Němcová chtěla ji mít učitelkou s příjmem, otec trval na tom, aby šla do služby a vydělávali peníze ona i Jaroslav. Po smrti matky ji pomáhala rodina Hanušových. Neprovdána, ve 42 letech porodila jediné dítě, které ve 4 letech zemřelo. Také ona měla zálibu v zahradničení.

Jaroslav (1842 Praha – 1898) nedostudoval malířskou akademii v Mnichově z důvodů nedostatku peněz. Jako učitel kreslení působil v Oděse a později jako ředitel reálky v Rovně ve Volyni. Stal se odborníkem sadařství a ovocnářství, pracovně navštívil USA a Kanadu. Oženil se.

Zájem o rostliny zdědily pravděpodobně děti po své matce, která ráda pěstovala různé rostlinky a chodila s nimi na odborné botanické výlety profesora Opitzeho (Popelová, 1955) po Praze a okolí.

⁶ Franta Šumavský, vlastním jménem Josef Franta, vlastenec, učitel češtiny, pravopisec, organizátor české kultury, spolehlivý a nezištný přítel rodiny Němcových, bez stálého zaměstnání a finančních prostředků.

Od konce roku 1841 bydleli Němcovi v Praze, kde se narodil předčasně Jaroslav a od té doby začínají spisovatelčiny vážnější zdravotní problémy, z kterých se pravděpodobně už nikdy úplně neuzdravila. Pečuje o ni opět doktor Josef Radomil Čejka. Praha byla pro ni příznivá svým vlasteneckým, intelektuálním a kulturním ruchem, seznámila se tu přes Čejku a přes přítele jejího manžela šlechtěného Frantu Šumavského, s lidmi, kteří duševně a vzdělanostně ovlivnili její rozvoj – například Václav Bolemír Nebeský⁷, Karel Jaromír Erben, doktor Josef Frič a jeho manželka Johana Fričová, Bohuslava Rajska⁸, J. K. Tyl; mezi nimi získala potřebu se společensky uplatnit V roce 1844 navštívila s dětmi Ratibořice. Měla starosti s nemocemi dětí a sama byla nemocná.

Němec byl převelen v roce 1845 na Chodsko do Domažlic, v roce 1847 do Všerub (německy Neumarku). Manželé na Chodsku prováděli buditeckou činnost a vysvětlovali revoluční myšlenky lidem. Pro jeho otevřené vlastenectví a spisovatelckou činnost manželky byl na konci roku 1848 Němec služebně přeložen do Nymburka. V říjnu navštívila své rodiče v Zaháni, protože postonával její otec, který pak v roce 1850 zemřel. Němec byl přesunut v roce 1849 na podřízené místo do Liberce, ale odešel na vlastní žádost do Uher, kde mu určili místo v Miškovci (německy Miškolc). Němcová s dětmi se ale odebrala do Prahy, píše z Prahy Antonínu Klementovi⁹, že kvůli školám pro děti: „*V máji jsem byla v Uhřích u muže; rádi bychom, kdyby nás dali na Slovensko, bych mohla s menšími dětmi k němu, neboť to dvoje hospodaření stojí mnoho peněz, ale teď to nemůže být. Tam jsou školy jen maďarské a v gymnasium jsou profesori františkáni, náramní hlupáci.*“ V Praze si najímá služku Marii Votavovou. Primárním úkolem pro ni vždy bylo zajistit svým dětem vzdělání, které sama neměla a pociťovala jeho nedostatek. Pohybovala se v okruhu přátel, většinou univerzitně vzdělaných, například Karlu Jaromíru Erbenovi¹⁰ (1811 - 1870) zajistili rodiče studium práv, a díky vzdělání pracoval jako archivář města Prahy a byl státem dobře placen.

Pravděpodobně tehdy začala faktická odluka manželů spolu s hmotnou nouzí, která se stále stupňovala.

⁷ Václav Bolemír Nebeský (1818 – 1882) - vlastenec, literát, zabýval se i politikou, intimní přítel Němcové.

⁸ Bohumila někdy Bohuslava Rajska (1817 – 1851), vlastním jménem Antonie Reissova, česká vlastenka, pedagožka, v roce 1843 založila první vzdělávací ústav pro dívky, spisovatelka, druhá žena Františka Ladislava Čelakovského. Sestra Johany Fričové a Karolíny Staňkové.

⁹ Klement - lékař v Domažlicích, dopis ze dne 26. 6. 1851

¹⁰ O Erbenovi se píše, že k Palackým, v době kdy byl Palacký politicky cenzurován, chodil po setmění (Kořalka, 2012). Vážil si B. Němcové, ale protože byla sledovaná policií, projevoval se velice obezřetně. Když přijel Havlíček z Brixenu, prý ho Erben přestal zdravít.

Franta Šumavský ji seznámil se sestrami Rottovými - s Karolínou Světlou a Sofií Podlipskou; staly se přítelkyněmi a Němcová píše mladší Sofii (1974, s. 266)¹¹: „*Kdybych se mohla přetvořit v ptáče a náhle mezi Vámi se octnout při večeři; anebo kdybych tak zaletět mohla oknem do Tvého pokojíku, posadit se Ti na rameno a pošeptat Ti do ucha ty nejsladší slova lásky a touhy mé, pobožkat se s Tebou, pomazlit a uletět zase tiše dále.*“ František Matouš Klácel¹² ji uvedl k Janu Helceletovi¹³. Roku 1851 je Němec jmenován vrchním komisařem v Balašských Ďarmotech na Slovensku a rodina ho navštíví. **Rok 1853** je pro ni osobní tragédií. Na základě udání je Němec vyšetřován za revoluční činnost v roce 1948, zbaven služby, částečně platu a k 1. říjnu 1854 zcela zbaven platu. Jsou oba pod policejním dohledem. Syn Hynek umírá na tuberkulózu, ošetřujícím je lékař Dušan Lambl¹⁴, blízký přítel Němcové, kterou sám léčí od roku 1851. Policie dohlíží na průběh pohřbu, kvůli smyšlení otce, matky, Hynkova domácího vlastence Josefa Franty Šumavského, ředitele reálných škol Josefa Wenziga¹⁵, přítele Němcových, který vybral na škole peníze na Hynkův pohřeb a zorganizoval ho.

Jedinou radostí jsou jí cesty na Slovensko a do Uher (3x v letech 1851 – 1853, čtvrtá v roce 1855), sbírá a zapisuje si podklady pro další literární činnost. Její život je už čím dál víc smutnější, nikdy se už nevrátí šťastné chvíle. Odcizuje se jí ublížený a sobecký manžel, který ji nepomáhá se zaopatřením dětí, nastává hlad a bída, zklamání v přátelích, vláda utužuje politickou situaci na úkor Čechů, ona nemůže v tomto prostředí tvořit a hledá si jakoukoli placenou práci. V bídě a nemoci je až do jara roku 1854, kdy začíná opět psát. Děkanu Antonínu Markovi (1974, s. 160) píše¹⁶: „*Já bych se žádné práce neštítla, jen kdybych věděla, že jí vydělám dětem živobytí. Nevím ani, kam se obrátit, co počít!*“ Prosí

¹¹ Dopis je datován 19. 9. 1852.

¹² Klácel (1808 – 1882) brněnský kněz, spisovatel, filosof, romantik, zakladatel Českomoravského bratrstva, které tvořily Němcová, Veronika Vrbíková, její manžel Ignác Jan Hanuš, Helcelet. Oslovovali se bratře, jejich ideály byly v podstatě utopické myšlenky. Němcové psal *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, 1849.

¹³ Helcelet (1812 – 1876) brněnský lékař, profesor, působil i na olomoucké univerzitě, český politik, intimní přítel Němcové. Po ukončení poměru se o ni vyjádřil jako o slezině (pravděpodobně kvůli jejím zdravotním problémům).

¹⁴ Lambl (1824 – 1895) - významný lékař, český buditel, publicista, pevný charakter, v lásce dal přednost Boženě Němcové před Sofií Rottovou. Přátelství žen nato skončilo.

¹⁵ Wenzig (1807 – 1876) byl pedagog, vlastenec, přítel Němcových, učil syna Hynka, libretista k operám Dalibor a Libuše.

¹⁶ Dopis je datován 25. 8. 1854.

u přátel o půjčky peněz, rodinu živí sama publikováním svých děl, pracuje do úmoru, dříve vyhledávaná ve společnosti, nyní je sama, přátelé ji opouštějí. Věrní ji zůstali, jak zmiňuje Vávra, (1895, s. 151) Erben, Hanuš s manželkou, Franta Šumavský a Wenzig. Musí se pokořit, ta která byla vždycky hrdá a obdivovaná. Roku 1855 je povolen Němcovi návrat do Prahy a je propuštěn ze služby, Němcové vychází 1. sešit *Babičky*. Autorka odjíždí naposledy na Slovensko do sliačských koupelí, trpí krvavým výtokem; poprvé jede sama bez dětí. Němec ji do Sliache píše vyčítavé dopisy o tom, že ho s dětmi zanechává v Praze bez peněz a chce, aby se vrátila do Prahy, ona odepisuje (1974, s. 178 – 179): „*Já to uznávám všecho, že Vám tam není dobře, ale nemohu pomoci. ...a když mám pro svoje zdraví něco udělat, tedy Tě ujišťuju, že mi zde lépe sloužít než doma.*“ Na jeho výslovné přání přesto pobyt na milovaném Slovensku s nelibostí ukončí a odjede za rodinou do Prahy, kde ji čekají jen hádky a starosti. Roku 1859 zajela navštívit naposledy Českou Skalici a manželovy příbuzné v Novém Bydžově.

V následujícím roce pro nedostatek financí musel Jaroslav ukončit studium na malířské akademii v Mnichově, Němec je na koni, nesouhlasil s tímto studiem; do domácnosti přibývá další hladový krk. Neshody mezi manželou vrcholí, on celý den sekýruje manželku i děti, neustále kouří, ale odmítá bydlet sám, ona se nemůže v tom smradu a nečistotě soustředit (1974, s. 529) a tvořit a celá rodina trpí. Němcová píše synu Karlovi, že se dá rozvést (1974, s. 528), je vážně nemocná, ale stále bojuje a nevzdává se. V roce 1861 po fyzické inzultaci doslova utekla do Litomyšle k nakladateli Augustovi (Hlavačka a Rossová, 2012), který chce vydat soubor jejího díla a podruhé vydat *Babičku*; finančně by pak nebyla závislá na svém muži a nemusela by ho živit. Spisovatelka je ale zklamaná, mladý podnikatel s ní jedná necitlivě, přestává ji platit stravu a ubytování a ona pro svou pokračující nemoc se už nemůže soustředit a tvořit. Svoji nemoc diagnostikuje Šemberovi (1974, s. 161) už v roce 1854 takto: „*Od smrti mého dobrého Hynka churavím ustavičně; červ žere na ústrojí mého života, proti němuž není léku.*“ Raní ji, že vydání *Babičky* je chybné na nekvalitním papíře. Největší ponížení je pro ni pravděpodobně to, že do Litomyšle pro ni přijede manžel a nemocnou ji v listopadu 1861 odváží do Prahy, kde 20. ledna 1862 v Praze vysílená umírá. Vávra (1895) se v životopise o ní zmiňuje, že ji před smrtí chodili navštěvovat Erben, setra Šumavského, Hanuš, dr. Josef Hamerník, který ji léčí, Štulc¹⁷ a dr. Podlipský¹⁸. Je pohřbena na Vyšehradě ve společném hrobě s Dorou a Jaroslavem, Karel má hrob nedaleko

¹⁷ V. Štulc (1814 – 1887) vlastenecký katolický kněz, spisovatel, finančně pomáhal B. Němcové.

¹⁸ Dr. Podlipský byl švagrem Karolíny Světlé.

(Kokešová, 2012). Vávra (1895, 182 - 183) o jejím pohřbu zaznamenává: „*Pohřeb konal se ve středu dne 23. ledna o 31/2 hodině odpoledne za ohromného účastenství českého obyvatelstva na hřbitov vyšehradský. Praha, jež právě rok před smrtí Němcové konečně dobytá byla zpět národu českému, neúnavné bojovníci za povznesené českého jazyka alespoň po smrti najevo dala svou úctu.*“

Málokterá žena by dokázala následovat svého muže ve službě jako ona. Nestěžovala si na věčné cestování a zařizování nových domácností většinou už se 4 dětmi a naopak negativum změny využila k poznávání nových míst a života lidí v nich. Cestovala bez manžela, většinou s dětmi a byla samostatná, i tímto byla trnem v oku lidem a pomlouvali ji.

Jak dokazuje i korespondence, její výchova byla velmi moderní. Dětem nelhala, cestovala s nimi, respektovala jejich názory, ukazovala jim správný směr na cestě životem tak, aby byli dobrými a užitečnými lidmi, synu Karlovi píše¹⁹ (1974, s. 347): „*Měj vážnost a úctu k sobě samému a cti obraz boží v sobě sám, chceš-li, aby jiní si Tebe vážili.*“ A v dopise z 11. 9. 1855 (tamtéž) nabádá šestnáctiletého syna Karla: „*Nyní máš již rozum z toho, že nejsi na světě proto, abys jen jedl, pil a spal jako zvíře. A pomysli, jakou radost nám uděláš, když z Tebe bude pořádný člověk, k prospěchu lidstva.*“ Tehdejší doba se vyznačovala méně emociálnějším vztahy mezi rodiči a dětmi, ale více autoritativními znaky. Emoce v rodinách nehrály tak důležitou roli jako dnes a to ani ve vztahu mezi manželi, ani ve vztahu rodičů k dětem (Lenderová, 2009). Němcová se vymykala i metodami výchovy svých dětí.

Jednou z příčin, proč Boženu Němcovou *máme* stále rádi je, že z jejího života cítíme, že ji rozumíme, jedná totiž podobně jako my, zažívá podobné problémy jako my a vlastně tím, že k ní byl osud ještě macešštější než je k nám (slyšíme rádi o cizím neštěstí), tak se lidé k čtení o ní a k jejím knihám vrací, nachází se noví čtenáři a ona stále „žije“. Odkazuje svým těžkým životem generacím *stojí za to žít!* Je nám blízká i tím, že víme, že kdyby tato jedinečná spisovatelka a osobnost žila dnes, nechovala by se jako intelektuálka nebo celebrita, ale jako jedna z nás.

¹⁹ Dopis datován 20. 4. 1856.

3 SPISOVATELKA BOŽENA NĚMCOVÁ

Do pěti let po svatbě porodila čtyři děti. Po porodu čtvrtého dítěte, vážně onemocněla a asi proto již neměla další děti. Zmiňuji se o tom proto, že to je pravděpodobně zlomový okamžik pro literaturu. Nejen, že měla proto více času literaturu poznávat, ale našla si čas ji tvořit. Přes svou nemoc, ještě v Polné, se seznámila s pražským lékařem Josefem Radomilem Čejkou, který si všiml její literární vnímavosti a ukázal ji dílo francouzské spisovatelky George Sandové a po přestěhování z Polné do Prahy ji seznámil s obrozeneckým básníkem Václavem Bolemírem Nebeským a s českou elitou, která se scházela v salonu doktora Václava Staňka a jeho švagra právníka Josefa Friče. Její vzdělavatelské nadšení podporoval spolek vlastenců okolo Amerlingovy Budče²⁰. Poznala se také s F. M. Kláčelem a jeho přáteli I. J. Hanušem²¹, J. Helceletem a v debatách nebo v dopisech s nimi získávala znalosti o duchovních a uměleckých proudech. Všichni ti vlastenci měli vliv na její psaní česky, její první básnické pokusy byly totiž v němčině. Vávra v jejím životopise (1895, s. 46) uvádí, že v Polné (1840 – 1941) si začala do zápisníku zapisovat první pohádky a proto neměla čas chodit mezi lidi a lidé z Polné nevystupují v jejich dílech. Němcová patřila ke spisovatelkám, které nejdříve sbírají podklady v reálném světě, analyzují je, pokud nejsou přesvědčeny o kvalitě povídky, například pro nedostatek motivace nebo podkladů, nechají ji uzrát a po čase se k ní vrátí a zrealizují dobré literární dílo. Němcová chystanou práci probírala se svými přáteli, cizelovala ji a pokud byla sama spokojena „*psala a to velmi rychle obyčejně v noci. Někdy nechala povídku nedokončenou, majíc právě látku na povídku jinou, která celou duší její zaujala*“ (Vávra, 1895, s. 85). Proto její některá díla mají rychlý a nepředvídaný konec nebo byla publikována za dlouhou dobu od začátku jejich rozepsání.

²⁰ Karel Slavoj Amerling (1807 - 1884) vzděláním lékař, zakladatel moderního českého vzdělávacího ústavu v Budči (název po staročeské škole v Budči) v Praze, který neměl dlouhé trvání. Pedagog, filosof, zavedl vzdělávání učitelů.

²¹ Doktor Ignác Jan Hanuš – filosof, historik, profesor filosofie na olomoucké univerzitě, od roku 1860 bibliotékař Univerzitní knihovny v Praze, člen Českomoravského bratrstva. On i jeho vzdělaná žena Laura Němcové hodně pomáhali. Po její smrti se starali o dceru Doru, která se přátelila s jejich dcerou.

3.1 LITERÁRNÍ DÍLO BOŽENY NĚMCOVÉ

V roce **1843** poprvé literárně vynikla svým příspěvkem do *Pomněnek*, sešitku básnických pokusů mladých spisovatelek, který dostávaly mladé dívky na Žofínském bále. Básněmi přispěly například i Dobromila Rettigová, Marie Čacká nebo Bohuslava Rajska.

V roce **1843** její první báseň *Ženám českým* (Vávra, 1895, s. 51) byla otištěna v *Květech* (vydával je J. K. Tyl), dílko veřejně pochválil V. B. Nebeský. Němcová vyzývá ženy k vlastenecké aktivitě, k účasti na obrozeneckém boji.

„Nejen muž bud' hrdý na to,
že dá všecko pro svou vlast;
vzhůru, ženy, my též chceme
na oltář svou oběť klást.“

Pod básní se poprvé Barbora Němcová podepsala jako Božena Němcová (Hlavačka a Rossová, 2012), tím ještě více dávala najevo své češství.

V srpnu **1844** otiskli v *Květech* její báseň *Moje vlast*, kde se Němcová (1974, s. 33) vyznává ze svého češství a vlastenectví:

„Čechu srdce jsem zadala,
vlastence za muže mám,
a co statné syny vlasti
české děti vychovám.“

Vyznává se (1974, s. 33) k lásce k českému jazyku:

„Řeč ta krásná, libozvuká
Jak mi nemá býti milá?
Vždyť mě modlit, mluvit, zpívat
Česky jenom máť učila.“

Kalivodová (2011, s. 143) píše a odvolává se i na Mukařovského, že vyprávěčství některých spisovatelek, které pracovaly podle specifického (buditelského) zadání textu a s jejich laickými literárními znalostmi, mohlo skončit výsledkem sice osvětovým, ale literárně nezáživným a uvádí jako příklad dílo Sofie Podlipské *Lidské včely*. Je názoru, že psaní dobové vlastenecké poezie bylo pro české autorky snadnější než vyprávět příběh.

První prozaické dílo Němcové *Národní báchorky a pověsti* 1. svazek ji vyšel v Praze v září roku **1845** a ukázal její jedinečný vypravěčský talent. Začala tím uskutečňovat úmysl K. J. Erbena o účelu a důležitosti lidové pohádky; sebrané pohádky mu původně zamýšlela předat k sepsání, on ji však pobízel, ať je ona sama napíše. Erben její práci velmi oceňoval

a v baladě Zlatý kolovrat a Vrba, vydaných v Kytici, vychází z Němcové. Erben národní písně a báchorky sbíral a podle nich je pak sám psal. Ona báchorky sesbírala mezi lidem, některé stylizačně upravila, ale snažila se co nejvíce zachovat jejich původ. Vyjadřuje se k tomu Čelakovské (1974, s. 130): „*Mně to nedá, když slyším pohádku, ale docela převrácenou a zastuděnou, abych ji tak napsala, přidám, kde je potřeba, ze svého a to nehezské vynechám.*“ Kromě báchorek jako například *Pohádka o perníkové chaloupce, O neposlušných kozlatech, Pohádka o kohoutkovi a slepičce, O Smolíčkovi, Chytrá horákyně*, v knize najdeme i místní pověsti a legendy. Báchorky začala psát v zimě 1843 během své nemoci, doktor Čejka ji v tom povzbuzoval a Sofie Podlipská (in Vávra, 1895, s. 56 – 57) o tom píše: „*Čejkou k tomu povzbuzena spisovala pérem i slohem ihned mistrným, bez klopotného začátečnictví pohádku národní za pohádkou.*“

Výchovné zaměření díla představuje rovinu seznámit děti s prvním čtením; zachování lidových pohádek pro další generace čtenářů v písemné podobě; morální aspekt - aspoň v pohádkách, když svět je někdy krutý, po zdolání těžkých překážek hlavní hrdinkou nebo hrdinou, vždy zvítězí dobro nad zlem, moudrost nebo chytrostí nad nenávisť, chudák nad bohatým lakomcem.

Sběratelskou činnost Němcové také představovaly i částečně politicky velmi aktuální národopisné a cestopisné studie z Domažlicka. V Domažlicích pobývali od srpna 1845 a na podzim roku 1847 byli manželé posláni do Všerub, kde zůstali do roku 1848. Spisovatelka chodila na výlety mezi lidi do vesnic, do měst a přátelila se s venkovany, poznávala Šumavu a její tradice. V Újezdu jí pověděli příběh o Kozinovi, který zapsala a jako první představila veřejnosti. Na její podnět všerubský lékař a spisovatel regionální historie Georg Leopold Weisel v roce 1848 zpracoval dosud neznámé listiny o selském povstání Chodů proti Maxmiliánu Lamingenovi z Albenreuthu. Právě touto prací se inspiroval Alois Jirásek v díle Psohlavci při líčení Chodského procesu. Někdy se spisovatelka svou upřímností dostávala do sporu s maloměstskou honorací. Na Domažlicku sbírala podklady pro další pohádky, pro jejich moudrost a naději v nich. První z ***Obrazů okolí domažlického*** si mohli čtenáři přečíst v *Květech* z listopadu 1845 v čísle 143, kde seznamuje čtenáře s ústně tradovanou legendou o sv. Vojtěchu, který pobýval v Milavčích u Domažlic v roce 993, kdy se vracel z Říma do Čech. Svými postřehy z Domažlicka přispívala i do Havlíčkova časopisu *Česká včela* (1846).

K domažlickým obrazům patří studie ze západních Čech jako je například *Dojmy z Lázní Františkových* (1846), kde se léčila. Ve většině těchto prací je naprosto jednoznačné směřování Němcové k realismu.

Význam díla je dokumentační a národopisný, buditelský.

Čelakovský ji chválil, Čejka ji nabádal, ať přejde od sbírání a zapisování k tvořivému psaní povídky nebo románu.

Pobyt na Chodsku znamenal pro ni hodně, v tvorbě se vrací ke krajině, k lidem v něm, k nářečí; a ona zase poznamenala Chodsko, svědčí o tom práce jiných autorů, malé památníky a pamětní desky v Domažlicích i Všerubech. Chodskou krajinou se vraceli vojáci z dlouhé vojny v cizině a Němcová viděla jejich utrpení a radost z návratu. Zaznamenala je do povídky *Karla*, kterou dopsala ve Všerubech. Vyšla v almanachu *Perly české* až 19. června 1955. V povídce je podrobně popsán tamní kraj a místy je v ní použito domažlické nářečí, což nebývalo v literatuře běžné, a povídka je tím více zajímavější (1972, s. 111 – 112): „*Tuto, Karla, si myslím, musí být největší radost na světě, když má jeden druhého rád, vet?*“ šeptala Hana. „*Říká se, kde hupřímná láska, handělů na sta, „ pravila jí na to Karla.*“

Autorka ukazuje na těžký život vojáků; že nelze žít dlouho ve lži a pravda se ukáže (Karla je Karel); a dobří lidé se vždy sejdou.

Z Všerub se Němcovi v roce 1848 stěhovali do Nymburku, kde se spisovatelce nelíbilo, protože lidé se tam chovali zpanštěle a i sedláci se oblékali do krajek a hedvábí (Němcová, 1974). Odsud zajela na návštěvu do Zaháně za rodiči. Slyšela tam vypravovat příběh o selské dívce svedené knížetem, který se vydával za svobodného myslivce. V povídce *Sestry* zachycuje tuto nerovnou a lživou lásku, lásku dvou sester, bolest poznán a trápení, které končí smrtí.

Z povídky si odneseme pocit, že je správné odpouštět a že Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.

V Liberci měli lidé strach s ní mluvit o svém životě, protože se obávali možných dopadů z její pisatelské činnosti na ně. Byl porevoluční rok 1849 a obávali se zásahů státní správy, věděli, že její manžel je finanční komisař; situace se opakovala jako předtím v Nymburku. Začala psát povídku *Divá Bára*, která pocházela z nymburského prostředí. Bára byla dítě obecního pastýře, vyrůstala bez matky, vykládalo se, že snad od polednice dítětem podstrčeným. Kromě dvou jejích vrstevníků Elišky a Jozífka ji lidé neměli rádi, i když jim nic neudělala. Přátelství jim vydrželo i přesto, že oni dva byli z bohatých rodin a Bára chudá. Bára zůstávala „svou“ i když ji vesnická společnost odsuzovala a ponižovala.

Protože byla člověkem dobrým, našel si ji zase dobrý člověk, myslivec, s kterým pak a s jeho matkou žila šťastně.

Ještě počátkem 50. let psala příležitostně.

Z prázdninové cesty za manželem do Balašových Ďarmot (1851) vznikl pak cestopis **Z Uher**, Eliška Krásnohorská (Vávra, 1895, s. 98) se vyjadřuje: „*Stejně mistrovsky kreslí Němcová svého tatranského kočího jako jeho psa i koně, se stejným humorem maluje vřavu blátivého maďarského trhu jako elegantní nudu lázeňské elity.*“ Obdivuje na Němcové, s jakou snadností si osvojuje nářečí a cizí jazyky, to potvrzuje i Vávra (1895, s. 98): „*Za ten krátký čas, co dlela v Ďarmotech, naučila se nářečí slovenskému téměř úplně.*“

A v tomto období se stalo, že „občasná spisovatelka“ se musela stát „spisovatelkou na celodenní úvazek“, aby finančně zajistila rodinu. Kdyby publikovala v němčině, situace by byla jednodušší, protože zámožnější lidé přestávali číst v porevoluční době české knihy a časopisy a začínali číst čtivo německé. Nebyla zdravá a přesto v tomto období až do své smrti napsala největší počet prací. Odráží se v nich typické rysy českého předrevolučního venkova i aktuální společenské otázky padesátých let.

Nejprve vznikla povídka *Baruška* (zde působí i příklad George Sandové), poté *Rozárka*, *Babička*, *Karla*, *Divá Bára*. Hlavní ženské postavy jsou ženy se silnou mravní osobností, s různými charakteristickými vlastnostmi českého člověka a každá řeší a vyřeší určitý sociální a společenský problém. Následovaly díla *Pohorská vesnice*, *V zámku a v podzámčí*, *Chudí lidé a Dobrý člověk*. Autorka zachycuje konflikty mezi různými společenskými vrstvami a třídami nebo otázky generačních vztahů. Téměř v každé povídce najdeme vyobrazení "dobrého člověka", to jest autorčinu představu o představiteli prostého lidství, jak jej poznala mezi lidem. Otázky Němcové o společenskou problematiku dal vzniknout Klácelovým *Listům přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* a v některých jejích povídkách například *V zámku a v podzámčí*, *Dobrý člověk* zpoznáme při popisování řešení společenských konfliktů rysy utopického socialismu (důsledek Klácelův), například smířování protikladů. Ona je však nepoužívá uměle, nebo k propagaci, je to její způsob řešení, ona jako myslitelka a spisovatelka, v té době, jiné nezná.

V povídkách *Baruška*, *Dobrý člověk* kritizuje posílání mladičkových učňů a dívek jako služek do Vídně nebo do jiných německých měst Roku **1853** vychází v *Koledě* povídka *Baruška*. Musela se vypsát z toho, co viděla ve Vídni, kde se zastavovala u své sestry Marie při cestě za manželem do Ďarmot. Poznala těžký život prostých českých dívek, které tady odešly za službou. Srovnáme-li dnes naše šestnáctileté děti s dětmi tehdy, které bez peněz,

bez možnosti spojení s domovem, kdy v cizojazyčné zemi musely sloužit a o sebe se postarat, vyplne nám blahobyt dnešní mládeže a jaká byla těžká doba tehdy. „*Bývá to obyčej v naší i mnohé jiné zemi, že z venkova, zvláště z malých městeček, posílají se děvčata sotva dospělá do velkých měst, aby zde jsouce ve službě naučily se rozličným způsobům, aby nabyly zkušenosti a snad i jak se říká, štěstí své zde našly. Měšťané nemají příčiny stěžovati si na tento obyčej; spíše ale mohl by sprostý otec prozřetelný a matka pečlivá znajíc křehkosti pohlaví svého pochybovati o tom zdali jest prospěšné neostražitou dcerku poslati do města, kde osudy lidské velmi rozličně se splétají, kde na sprosté srdce tisícové pokušení číhají, kde život pospolitý se podobá valnému proudu, na němž člun malé osoby snadno ve víru bývá zachvácen. K takovému rozjímání ale nedospěl ještě lid venkovský a mnohý tatínek s marnou libostí mluví o známotech dcery své ve Vídni a maminka chlubí se s prstýnky a pěknými šaty a rozličnými dary mazílka svého. A jak prý již pěkně mluví po německu a po pansku se chová, když někdy přichází na svátky“ (Němcová, 1972, s. 7).*

Němcová kritizuje několik aspektů v posílání mladých na zkušenou do světa: odliv mozků do ciziny, který je i důsledkem nedostatku pracovních příležitosti v domovině; odrodilectví od češství; často trvalý zásah do jejich sebevědomí a vůbec do mravního či tělesného vývoje; poukazuje až na zotročení některých českých chudých služek nebo chlapců, kteří jsou bez jakékoli sociální i právní ochrany vydáni libovůli pánů v cizině Baruška je dcera sedláka a tu opět čerpá autorka z domažlického selského prostředí. A zase je tady rada pro čtenáře, vzít si z toho špatného to dobré: „*Baruško, nepřipouštěj si tyto věci k srdci a buď rozumná. Chval Pánaboha, že tobě není potřeba hledati chleba u jiných lidí; když ale přeci jsi ve službě, z toho, jak nakládá se s ubohými služkami, ber sobě příklad pro budoucí své hospodářství, jak se ty chovati máš co paní“* (Němcová, 1972, s. 26).

V ***Dobřém člověku*** popisuje autorka (Němcová, 1972, s. 297), jak zakouší dobrá Madla u vídeňské paničky a každý večer před ulehnutím přemýšlí: „*Bože, pročpak ta paní Češkám laje, jakoby se z matky nerodily, jakoby slunce na ně nesvítilo a Bůh jim otcem nebyl? Proč nám spílají, jako bychom nejhorší byly? Tak si naříkala, ale srdce její prosté, ku každému upřímné, nemělo pojmu o zášti, která hubí národy“*. Povídka vyšla v *Poslu z Prahy* na rok **1858**, i když napsána byla před druhým odjezdem do Uher. Němcová kritizuje posílání mladých dívek do ciziny, sama má příklad ve své matce, která ve Vídni otěhotněla jako velmi mladá.

Z druhé cesty o prázdninách v roce 1852 až 1853 do Balašových Ďarmot vzniklo v roce **1854** cestopisné dílko ***Zpomínky z cesty po Uhřích***. Syn slovenského sedláka Mišo, který

ji doprovázel, ji vyprávěl o tamním životě²²: „*Kdo sám otrok, nezná vážit svobodu jiného.*“ *Ale velice jsem se podivila, když mi vypravoval Mišo, že otec jeho pacholíka má, kterého si přivezl odkudsi z jarmoku, koupiv ho tam od vlastního otce (ovšem chudého a bezpochyby opilého) za pět zlatých šajnú! „Bože!“ myslela jsem si, „to jsou v Evropě laciní otroci!“ A není to jediný příklad! Ostatně se takový koupený čeledín nemá hůř než jiný, ten jediné rozdíl je, že koupený chlapec nesmí od gazdy jít, leč by musel za vojáka, kdežto jinému slobodno odejít, kam se mu líbí. Je-li mu dobře, ovšem netouží jinam, ale když mu zle je, pak zajisté těžce břímě nevolnictví nese. Ovšem že v nynějších dobách pomalu všelijaké neřády hrubé nevzdělanosti pominou.*“

Popsala jak v Miškovci je strašného bláta všude, lidem nevadí, když si do něj sedají místo do trávy, strašně tam zapáchá a poukazuje na to, že hnilobné bláto přináší nemoci (Vávra, 1895, s. 113 – 114). Sbližovala se se Slováky, sbírala pohádky, některé si zapisovala tak, jak je slyšela mezi lidmi, některé ji dávali její slovenští přátelé, už jimi napsané, tedy hotové, například Samo Chalúpka. Slovensko a přátelští lidé v něm ji bylo blízké, na Slovácích oceňovala jejich velký smysl pro prahodnoty, líbil se jí jejich způsob života, způsob myšlení, slovenština a slovenská poezie.

V roce **1852/1853** píše *Chýži pod horami*, malebné dílko popisující krásnou tatranskou přírodu, prostou horalskou rodinu Žateckých, kteří ve svornosti žili, ač neměli život v divoké přírodě lehký. Jejich Katuška si na konci vezme bohatého ženicha Bohuše Žatného z Prahy, který do jejich chýže zabloudil. Vydala ji až v almanachu *Máj* v roce 1958.

Po smrti syna Hynka dne 19. 10. 1853, v době bezútěšného smutku, našla poznámky, 3 léta staré, k zamýšlenému dílu *Babička*. Nemocná, začala je na konci roku **1853** sepisovat, během práce na Babičce prožila lásku ke studentu medicíny Hanuši Jurenkovi²³ a knihu dokončila v létě 1854. Nakladatelem Jindřichem Pospíšilem byla *Babička* vydávána v sešitovém provedení od května do srpna 1855 postupně ve čtyřech částech. Čtenáři ji ihned vřele přijali. Jména dětí v Babičce se neshodují se jmény dětí Panklových a rodina Barunky se jmenuje Proškova, z toho lze usuzovat, že Němcová nezamýšlela psát autobiografii, ani dokumentární či historické dílo. Babička vedla děti k uznávání zvyků, tradic, hodnot, například k úctě k jídlu, kdy je napomíná, aby nešlapaly po drobečkách a daly je zvířatům, jinak prý duše

²² NĚMCOVÁ, Božena. *Z Uher*. [online]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5002/Nemcova_Z-Uher/1.

²³ Jurenka (1831 – 1882) patřil do mladé literární skupiny okolo Friče. Němcová se pravděpodobně naposledy bláznivě zamilovala, u něho láska k ní brzy ochladla. Ona zažívala hlad a bídu, její krása uvadala. Jurenka nechtěl být jí oporou. Vztahu nepřáli jeho rodiče ani strýc K. J. Erben.

v očištění pláčou (Němcová, 1926). V Babičce vylíčila Božena Němcová své dětství a vykreslila obraz ideálního prožívání života na vesnici s jeho liturgickými i světskými svátky, s prostým lidem, který žije v harmonii s přírodou, protože ji rozumí, s Bohem i vrchností.

„Babička se rozplakala; nevěděla, co má dělat! Srdce ji táhlo k dceři a vnoučátkům, jichž neznala ještě, dávný zvyk poutal ji k malé chaloupce a k dobrým přátelům! Ale krev není voda, touha přemohla dávný zvyk, babička se rozmyslila, že pojede“ (Němcová, 1926, s. 9). Autorka (1926, s. 17) vykresluje babiččin cit pro výchovu dětí a její přirozené výchovné metody: *„A babička si opravdu děti získala hned. Věděla jak se chovat ke každému dítěti, odhadla jeho povahu a přirozeným chováním se stalo, že děti babičku milovaly a poslouchaly a od ní se nechaly poučit, co je v životě správné. Brzy se v domě řídilo všechno dle babiččina slova, každý ji jmenoval „babičko“, a co babička řekla a udělala, bylo dobře.“* Babička se celý den věnovala dětem, brala je ven na procházky, učila je poznávat bylinky a poukazovala, že všechno v přírodě má svůj smysl a řád.

Vysoko hodnotí *Babičku* Kalivodová (2011, s. 144): *„I zběžná znalost tvůrčích životů českých „klasiček“, Němcové a Světlé, dovoluje chápat jejich epické dílo jako varianty reálně možného prolnutí textury a struktury. Je to dílo imaginativně svázané s jejich životními zkušenostmi, poznatky a sociálními touhami; v obou případech jsou do něj, vždy jinak, vneseny rodové důrazy, v obou případech je spojitelné s určitou literární zkušeností, pokaždé jinak intelektuálně orientovanou. Odvaha Němcové vyprávět při její opoře v mluveném (tedy nejen v dobovém českém literárním) jazyce a v prvotně mluvených útvarech dala vznik první velké české próze novodobé éry, Babičce.“*

Babičku oceňuje jako vrcholné umělecké dílo i po stránce jazyku Tille (1947, s. 24): *„Styl Němcové nebyl dostižen žádným ze současníků a v pozdější české literatuře je málo příkladů tak dokonalé, vyrovnané harmonie slova a myšlenky, tak čistého a prostého výrazu citu a tak přirozené a přec umělé a výstižné mluvy.“*

Babička je dílem pedagogickým v tom smyslu, že Němcová názorně ukazuje správný přístup rodiny k výchově dětí. Babička se snažila své vnuky vybavit do života ***souhrnem vědomostí, dovedností, postojů a hodnot, důležitých pro rozvoj osobnosti a jejich uplatnění ve společnosti, čili v praktickém životě.***

Z třetí cesty na Slovensko roku (1853 – 1854) si Němcová dovezla další část pohádek; vydány byly další rok. Pohádky *O dvanácti měsíčkách, Sůl nad zlato, O Širokém, Dlouhém a Žarookém*, bychom dnes pravděpodobně neznali, protože ona se za nimi vypravila

na dalekou cestu, uměla najít vypravěče a naslouchat mu, ona znala zachytit podstatné a mistrně pohádku napsat.

Dílko *Kávová společnost* bylo zveřejněno v roce **1855** v humoristickém časopise *Rachejtle* (1854 -1855), který spoluzaložil Václav Čeněk Bendl²⁴. Satiricky popisuje „visity“ čili sešlosti nymburských maloměšťáckých paniček. Mluvit česky náleželo jen sprostým lidem, módním bylo míchat české a německé výrazy (Němcová, 1926):

„Slečna se trochu ze svého polosnění probudí, protahuje se chvilku, zívá, pak knížku schová do stolku, zvolna vstane a povídá: „Mutr, já jsem müd – wie zerschlagen!“ Nato jde ke stolu, prohlíží všechny talíře, vezme z jednoho koblihu a začne jíst. „Prosím tě, neber mi to,“ ulekne se radová, „ich hobs gezählt, pro každou jedna, tři by zbyly, aby se nezdálo, jako bych je měla scélovaný. Kdopak by se jich dokrmil, apotekrová by sama vlka snědla a stará Klepanda, das weiss – ta na to konto ani neobědvá!“ Slečna sedí s načesanými kokšlemi, drží v ruce vyšívání. Paní radová má kopfputz a ještě sem a tam něco opravuje. Tu najednou ozve se přede dveřmi šust, šum, šepot, služebné vyběhnou z kuchyně, je slyšet asi desetkrát po sobě opakování „ponížně ruku líbám“. Paní radová si povídá: „No endlich, už jsou tu, slyším kuňkavý hlas frajle Lídy.“ Klepání na dvěře, paní radová volá „herein!“ přiskočí ke dveřím, slečna s rozestřenou náručí běží proti frajle Lídy, paní radová objímá a líbá jednu paní za druhou, jako by srdečností se rozplynout chtěla.

Paní radová: „Erlauben Frau von Bürgermeister, to je ten nový profét, co dostali z Prahy? Wunderschön, krásně jim pasuje – inu, to je hned vidět, co je gusto – tady ti krejčí!“

Paní bürgermeistrová: „Ah, kdopak by zde si dal šít! Ale zdá se mi, že je zu einfach – koštoval mě sto zlatých stříbra – a kdo to na něm vidí? Za čtrnáct dní bude mít každá řemeslnická holka takový profét.“

Paní doktorová: „To je to nejhorší, že nemůže člověk nic pro sebe mít, hned to každá má. Pomyslejí – moje mlíkařka, ona se mne onehdy ptá, v kterém krámu v Praze kupuju klobouky a parasolky, chce na leto dceři koupit; že prý když na to vynaloží, aby to bylo důkladné. Pomyslejí – já myslela, že mne šlak trefí!“

Slečna Kamila: „Nein, das ist unerhört!“

Paní Klepanda: „Taková motyka, ta potřebuje klobouk!“

Povídka je nadčasová, moderní, poplatná dnešní době a pod postavami jednotlivých měšťáků si jistě každý z nás dokáže dosadit několik konkrétních postav ze svého okolí.

²⁴ Bendl (1833 – 1870) absolvoval bohosloveckou fakultu (prý z důvodu finančního zabezpečení), český pisatel, překladatel, novinář a kněz. Němcová ho zpočátku hmotně a psychicky podporovala.

Almanach vydaný mladými spisovateli v čele s Josefem Václavem Fričem²⁵ vyšel roku **1855** pod názvem *Lada Nióla* a vyvolal značný rozruch mezi mladší a starší generaci (konzervativci) spisovatelů. Němcová přispěla do almanachu povídkou *Sestry* a slovenskou pohádkou *O dvanácti měsíčkách*, která byla ozdobou sbírky. Zdeněk Urban²⁶ se o pohádce vyjadřuje jako o mistrně kompozičně napsané.

V *Rozárce* se vrátila znova do Domažlic, kde tak ráda žila a zapisovala a lid probouzela. Povídka vyšla v roce **1855** v *Poutníku* pod názvem *Poměnka šlechtné duše*. Hrdinkou je trpaslice Rozárka, která rozdává lásku, i když sama je postižena malým vzrůstem. Předlohou autorce byla skutečná malá žena, kterou poznala v Domažlicích. Vyprávění dojíká laskavostí chudé a postižené ženy, jejím sebeobětováním pro druhé a pokorou. Rozárka svou dobrou povahou upoutává okolo sebe mladé lidi k předčítání knih. Životního utrpení je moc a Rozárka umírá, ale je šťastna z obrácení karbaníka Pavla, kterého napravilo čtení poučných českých knih. Pavel si ji začal vážit, i přes její fyzické postižení a popírá slova Rozárky (Němcová, 1940): „*Chudého ctnosti nikdo nevidí.*“

Tato povídka je reklamou na čtení „*povznášející čtenáře nad živelné bytí a ústní vypravování ohrožované stereotypy, slepými vášněmi a svévoli.* „*Byla bych ráda postavila, s důrazem praví Němcová, „mnohého k chudému loži umírajícího děvčete, aby se zastyděl. Byla bych mu ráda pověděla, jak ta duše trpěla, a kterak ona znala milovati bližního.*“ Autorka (1940, s. 168) dokazuje, že rozumí chudobě (sama v ní žije a obává se budoucnosti), umí popsat její příčiny, vady a přednosti člověka.

Zimu r. **1855** spisovatelka strávila pilnou prací na díle *Pohorská vesnice*, které už delší dobu plánovala, jak bylo u ní zvykem, napsat. Rozsahem a ději uvnitř je jediné opravdovým románem (Vávra, 1895). Stěžejní postava hrabě Hanuš Březenský nejraději pobýval na zámku v „pohorské vesnici“, která leží v neurčené oblasti Šumavy, pohyboval se mezi obyčejným lidem a snažil se o jeho vzdělávání a rozvoj. Povídal s lidmi, dával jim práci a dobré domácí

²⁵ Frič (1829 – 1890) - český vlastenec, revolucionář, spisovatel, a politik. Švagr Čelakovského a Staňka. Musel na čas odejít do emigrace; vzděláním právník.

²⁶ Profesor Zdeněk Urban (1995 – 1998) působil na katedře slavistiky Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, zajímal se hlavně bulharskou problematikou.

URBAN, Zdeněk. Božena Němcová a lidová slovesnost slovanských národů. [online]. S. 170. [cit. 2015-01-14]. Dostupné z: <http://na.nulk.cz/1970/3-4/Nr.html>

řemeslníky upřednostňoval před cizími. Největší radost měla (Němcová, 1984, s. 29), „když cizí hosté se ptávali, odkud si dal přivést čistě i důkladně pracovaný nábytek, odkud umělecky vyřezávané rámce u obrazů a zrcadel, krásné lustry, odkud byli malíři, odkud řemeslník, jenž překrásně skládal mozaikové podlahy, odkud čalouníci, zámečníci; každý na Paříž, Mnichov, Vídeň hádal a uvěřiti nechtěl, když hrabě tvrdil, že to vše jsou výrobky domácích řemeslníků a umělců; jakmile však se přesvědčili, že tomu tak, již našli chyby tu i tam a zůstali na svém, že cizinské práce přece jen dělají jinší oko, a námitky hraběte proti takovému mínění měli za pouhé podivínství.“

Autorka ukazuje, že pomáhat schopným nemajetným lidem znamená dát jim práci a v osobě bohatého, vzdělaného a sociálně citícího hraběte Hanuše promítá všechny kladné vlastnosti ideálního zaměstnavatele: „Když poznal hrabě obratného řemeslníka, který však se nemohl zmocit pro nedostatek peněz, jichž potřeboval do díla, půjčil mu peníze, aby měl „volné ruce“, a tím se stal zakladatelem štěstí ne jedné rodiny.“

Němcová si vážila *Pohorské vesnice* nejvíc, vložila tu své ideje o společenských a sociálních vztazích mezi lidmi, myšlenky o preferování konání místních lidí před cizími, román vyniká i skvělou technikou vyprávění a je proložen výchovnými rčeními: „Krádež je krádež, hať vezme pánu nebo žebráku“ (1984, s. 167) nebo: „Ha, čeho nelze vrátit, raději z mysli pustit“ (1984, s. 67). Román navíc oživila užitím „bulského“ (domažlického) nářečí v mluvě prostého lidu a slovenského nářečí v mluvě mezi drotáry²⁷: „Výměna zboží ha požitku z jedné země do druhé musí být, hale nechat vepsí domácí výrobky je nepravé; k čemu chodit k susedovi pro mlíko, když ti doma krávy dojí?“ (1984, s. 71). Podtrhuje českou historií popisem zvyků, pověr a obyčejů lidu tak, jak tehdy mezi lidem viděla a slyšela. Román je napsaný tak mistrovsky, že při čtení nám v mysli automaticky nabíhají obrazy horalského prostředí a vztahů a situací mezi jednotlivými postavami.

Jan Nepomuk Karel Kolovrat Krakovský (Hanuš) skutečně žil na zámku v Březnici a Němcová zaslechla povídání vlastenců, jejichž byl mecenášem, o tom, že hrabě opravdu našel u cesty polomrtvého dráteníka, který přes péči lékařů zemřel, hrabě mu vystrojil velký pohřeb se mší a na hrobě březnického hřbitova u kaple sv. Rocha můžeme prý i dnes číst: *Daleko od domova a přesto mezi svými*. Hrabě poslal autorce po vydání *Pohorské vesnice* 250 zlatých, které využila k čtvrté cestě po Slovensku a k léčení se ve Sliači (Hlavačka a Rossová, 2012, s. 75).

²⁷ Drotár v nářečí znamená dráteník. Muži, kteří chodili vesnicemi a městy a živili se spravováním převážně kameninového nádobí.

Jak své dětství vypsala v *Babičce*, tak svůj další duševní rozvoj zachytila v povídce *Pan učitel*, kterou napsala podle milovaného jejího učitele Augusta Purma. Dosvědčila, že rozumí problematice výchovy dětí.

Rok 1858 znamená v české literatuře obrat. Čeští spisovatelé se dosud soustřeďovali v *Lumíru*, který r. 1850 založil a řídil spisovatel Ferdinand Mikovec (1826 – 1862), ale jeho klid a přátelskost přestávala stačit. Proto se mladší spisovatelé v čele s Vítězslavem Hálkem a Janem Nerudou r. 1858 oddělili a vydali almanach *Máj*. Odtud si pak odvodili název *Májovci* a zajímali se nejen děním u nás, ale i v zahraničí a česká literatura s evropskou se kontaktovaly blíže.

Příběh povídky *V zámku a podzámčí* se odehrává pravděpodobně na nymbursku a ukazuje na propast mezi lidmi bohatými a chudými; ta se ještě více rozevírá, když se objeví cholera, které se daří v nevhodných hygienických podmínkách. Cholera skutečně dotáhli vojáci z krymské války a naší zemí prošly její vlny v letech 1855 i 1856. Sobeckost a hloupost bohatých, jejich hrůza ze smrti, rezignace chudiny nad životem a přesto někde střípky veselé mysli, to vše líčí autorka reálnými barvami. Bohatý kupec Skočdopole koupí zámek a jeho žena se cítí rázem panovnicí. Pořídí si služebnictvo, dá ve všem na komornou mamzel Sáru, která je zlá a chce všem rozkazovat, ale umí se přetvařovat a paní si myslí, že je nejlepší pečovatelka jejího psího mazlíčka Joliho. V protikladu s nuzáky ukazuje autorka na rozmazlenost Joliho, kterému se jídlo podávalo na prostřeném stole na porcelánovém talíři: „V poledne měl k druhému snídani trochu zadělávaného masa a ve čtyry hodiny sekaninku z prsíček kůřích, koroptvích neb jiného lehko záživného masa“ (Němcová, 1972, s. 171). Městečko pod zámkem popisuje (1972, s. 176): „Obyvatelé městečka dělili se na tři třídy. Do první třídy počítali se zámožní hospodáři, co měli svůj dům, dvorec a hodně polí a jejichž paní a dcery klobouky nosily a v parádním pokoji kávové společnosti dávaly. Z těch boháčů volila se obyčejně městská rada a starosta dle rady starého přísloví, „kde peníze, tu i rozum!“ Do druhé třídy počítali se chudší řemeslníci, co měli jen kousek pole a domek; těch ženy nosily se v čepcích. A velmi za zlé jim to měla ta první třída, jestli dovolili dcerám klobouky nosit, rovnajíce se jejich dcerám. Třetí třída konečně byla takzvaná lůza, podruhovina, která živa byla „z ruky do úst!“

V podzámčí mezitím umírá na cholera chudá vdova Karásková a hlady na louce umírá její roční syn. „Co je ti broučku? Máš hlad a žízeň, vid'? Pystičky máš okoralé! Bože, a já ti nemám co dát,“ naříkala matka, a vezmouc studené ruce do svých, dýchala na ně“ (Němcová, 1972, s. 186). Povídka končí tím, že bohatá paní Skočdopolová vezme k srdci radu

dobrého doktora, který ji o vzniku cholery říká (Němcová, 1972, s. 201): „Čím víc jedna část obyvatelstva drahotou bohatne, tím více druhá část chudne a do bídy upadá, a následek bídy a strasti bývá konečně úmor, kterého se pak boháči lekají. Proč smlouvají s chudým dělníkem o denní mzdu a toho do práce berou, kdo jim donucen nouzí za nejlevnější cenu pracovat se uvolí? Kdyby se na to vše dbalo, nebylo by tolik nemocí, nebylo by žebroty a co nejhlavnější – nemuselo by se naříkat na mravní zkázu lidu, která vždy pochází z nouze a nevědomosti lidu. Bohužel mezi námi je ale mnoho lásky na jazyku, v srdcích však pramálo!“

V povídce spisovatelka řeší sociální otázky - určuje podrobně příčiny chudoby a možné jejich odstranění. Současně ve skutečnosti ona a její děti trpí hladem a své sestře 3. 6. 1857 píše do Zaháně: „Zimu jsme měli, čím zatopit nebylo. Jarouš šel s plačky k Vrbom – chtěl prý říct, aby mu dali oběd do hrnčičku, a mně ho přinést, ale pak se bál, že bych se mrzela, já ale neměla hlad, protože jsem měla lítostí žaludek plný“ (1974, s. 197).

Je nepochopitelné a trestuhodné, že v etapě, kdy psala jednu knihu za druhou, žila s dětmi o hladu.

Roku 1857 napsala povídku **Chudí lidé** a vrátila se v ní do Červeného Kostelce – Němcová nikdy nevypravovala o smyšlených postavách, v této povídce jí byli předlohou domácí, u kterých bydlela s mužem hned po svatbě. V kupecké rodině brzy zdomácněla, manželé byli upřímní a rádi si s ní povídali. Mohla pak barvitě vykreslit jednotlivé postavy a jejich životní příběhy. Povídka končí tím, že se vezmou dva hodní a pracovití lidé, Flórinka a rychtářův syn, přesto, že jim brání obě rodiny. A Jakuba, čestného a dobrého muže, který se stará o svou nemocnou sestru, obětuje tak svůj vlastní život a tajně dává peníze chudým, si vezmou k sobě do domácnosti.

V roce 1858 dokončila *Slovenské pohádky a pověsti*, v Musejním časopise publikováno její *Uherské město* (Ďarmoty), psala *Obrazy ze života Slovenského* a k tisku připravovala dílko o Zvolensku. V Ďarmotách si všímá yystupování různých národností, chválí Srby, že drží pospolu, že příkladně vychovávají své děti. O Čěších píše, že se nestydí zaprodávat maďarštině nebo němčině.

Slovenské pohádky a pověsti (z let 1857-1858) – po cestách Slovenskem poznala dobře slovenskou lidovou tvorbu, vyprávění a pohádky si zapisovala, pak stylizovala do konečné podoby, jako například pohádky *Sůl nad zlato* nebo *O dvanácti měsíčkách*. Některé pohádky zapsala ona, tak jak slyšela, některé sesbírali a zapsali autorčiny přátelé a ona je, v rozsahu nezbytně nutném, zformovala a dalším typem pohádky jsou jen přeložené do češtiny pohádky,

ty od Jána Francisciho Rimavského ze sbírky *Slovenskje povesti*, kdy převzala celý soubor do své knihy. Slovenské pohádky a pověsti se více drží lidových předloh, protože je spisovatelka „jen“ přepsala a nezasahovala do jejich podoby, oproti pohádkám českým. Podle Urbana²⁸ používá v tvorbě přístupy umělecko-tvůrčí, upravovatelské nebo překladatelské a dál o ní píše: „*Tam, kde se Němcová měla možnost bez podstatnějších zábran opřít o své bohaté zkušenosti aktivní vypravěčky a kde mohla rozvinout své schopnosti stylizační podařilo se jí vytvořit hodnoty, jež jsou nejenom adekvátní uměleckým hodnotám jejích pohádek z Čech, nýbrž někdy je - zejména pokud jde o větší kompoziční vyváženost a sevřenost - dokonce i předčí. A rovněž překlady, do nichž se Němcová zpravidla neodhodlávala - alespoň v případech, kdy můžeme vycházet ze srovnání s dochovanými předlohami - pronikavěji zasahovat, je nutno téměř vesměs pokládat za šťastně volené.*“

Slovenské pohádky ji nasměrovaly k pohádkám chorvatským, vyhledávala původní, neznámé a nevydané. Získávala je hlavně prostřednictvím Marie Fabkovičové-Frechové, která učila ve Virovitici, v Karlovcí a Záhřebu a o lidovou slovesnost se začala zajímat pod vlivem Němcové. Nejznámější *charvátské* pohádky, ***O Palečkovi*** a ***O krásné pastorkyni***, vydala autorka (Urban, 1970, s. 175) ve *Štěpnici* a v Nerudových *Obrazech života* v roce 1860. Zamýšlela zpracovat ještě další krásné pohádky, našly se po její smrti nedokončené; odešla uprostřed svých plánů.

Jan Erazim Sojka²⁹ jako první v letech 1862 - 1863, začal po její smrti zveřejňovat úryvky z jejích dopisů. Dokládají, že psala vytříbenou češtinou na rozdíl od mnoha jejích současníků.

²⁸ URBAN, Zdeněk. Božena Němcová a lidová slovesnost slovanských národů. S. 169 – 170. [online]. Dostupné z: <http://na.nul.cz/1970/3-4/Nr.html>

²⁹ Sojka (1826 – 1887) český vlastenec, spisovatel, přítel J. V. Friče, bojovali spolu na barikádách, radikální demokrat. Ke konci života se stal vídeňským úředníkem a zanevřel na nevážené české vlastenectví.

3.2 IDEA A REALITA V JEJÍ TVORBĚ

Němcová jako spisovatelka stále vstřebávala nové podněty a tvořila, jak bylo v její povaze. Inspirovala se literární činností skupiny radikálnějších spisovatelů kolem J. V. Friče, přestože nebyla zdravá a nemohla pro svou nuzotu udržovat společenské vztahy v široké kulturní společnosti. Neruda vzpomíná, jak byl rád, když po pracovní návštěvě u ní zavřel dveře jejího bytu, bylo mu stydno za to, jak to u Němcové nuzně vypadá. Kontakty s mladšími a nezajištěnými literáty se přibližovala bohémskému vydědění západoevropských moderních básníků, kteří se vysmívali měšťácké společnosti; svým způsobem revoltovala proti části vlastenců, kteří ji pomlouvali za její „rebelské“ postoje. Že byla Němcová nezařaditelná i jako spisovatelka dokazuje, že v časové blízkosti tvoření *Babičky* psala první *slovenské pohádky*, satirickou „scénku“ *Kávová společnost* a básnickou prózu *Čtyry doby*, která oslavuje milostnou touhu. Porozumět rozpětí škále stylů je složité dnes, natož v dobách, kdy se tvůrčí individualita vtěsňovala do jistých norem a v jejím případě jí byl přisouzen styl *Babičky*.

Prostředí českého venkova v polovině 19. století zachytila zcela autenticky. Milovala ho pro jeho opravdovost, poznala, že jen chudí lidé se dokáží rozdat, pohostit a přijmout cizího mezi sebe, otevřít se. Její silnou stránkou v tvorbě byla znalost prostředí, respektovala historické i geografické realie. Svou zemi i cizinu (tam, kde byla možnost) procestovala jako málokterý současník. Cestovala za nabytím nových zkušeností a poznatků, které byly podkladem pro její psaní. Její psaní má reálný základ, je možné vždy určit pečlivým čtením spisů a pátráním v místech kde žila, kdy a kde určité dílo její vzniklo a kdo ve skutečnosti představuje její literární postavu (Vávra, 1895).

Vyčítají Němcové naivitu, například v *Babičce* nebo *Pohorské vesnici* idealizuje venkovský život, v některých jejích pracech můžeme mít pocit přebytku „všeobjímající“ lásky, ale autorka, v těžkých dobách svého osobního utrpení, myslela na období šťastného a spokojeného dětství. Celkově však v jejím díle čteme pravdu o životě s jeho smutky i radostmi, s tužbami i zklamáními; nejčastějším motivem je láska - láska mezi ženou a mužem, mezi rodiči a dětmi, láska mezi lidmi, láska k vlasti, láska ke vzdělání, láska k životu, láska k českému jazyku. Psala o tom, s čím se sama setkala, co viděla na vlastní oči a jak to cítila; jinak to neuměla. Taková jaká byla, tak psala – idealistka i realistka.

Jejími hrdinkami jsou často mladé silné ženy jako právě Karla nebo divá Bára, kterým je jedno, že je jejich okolí považuje za divné, nebo milé a prosté ženy jako Babička, Baruška, Katuška (*Chýže pod horami*) nebo Johana sestra Hedviky (*Sestry*). Vychovává čtenáře

k tomu, že záleží na tom, jaký člověk je, ne jak jej hodnotí společnost; člověk by se neměl povyšovat.

Němcová sama byla náruživou čtenářkou, vlastnila knihy, kterých se musela však většinou zbavit výměnou za hotovost, orientovala se v historické a současné literatuře a v dopisech přátelům doporučovala literaturu ke čtení.

Byla nesmírně pracovitá, měla vždy v jedné chvíli rozepsáno několik povídek a po její smrti se našlo několik povídek nedokončených (Vávra, 1895, s. 86).

Několikrát jsem chtěla v této práci parafrázovat úryvky z jejích dopisů nebo z prací, nakonec jsem zamyšlený odstavec raději celý citovala. Němcová má dar vyjádřit v několika pár větách velké množství svých postřehů a informací, které mají vedle citového obsah myšlenkový a názorový.

„Málokterá literární osobnost zanechala tak hlubokou stopu...“³⁰

³⁰ Větu jsem použila z webových stránek obce Stanětice na Domažlicku, kde píše o jejím působení tam. Dostupné z: <http://www.stanetice.cz/polozka.php?pid=529>.

4 BOŽENA NĚMCOVÁ Z POHLEDU GENDERU

„Mladistvá krásná ženuška byla tařka modlou srdcí básnicky naladěných, vše se jí kořilo, vše se jí obětovalo, zraky všech povznášely se k hvězdě tak jasně zářící, vše velebilo duchaplnou paní, jež velké myšlenky o zdar vlasti v srdci svém chovala a v kruhu přátelském konečně vlasti se byla zasvětila.“ (Vávra, 1895, s. 48)

V době, kdy žila Božena Němcová, byl hlavou rodiny muž, který měl za nepsanou povinnost svou manželku živit, šatit a poskytnout ji bydlení. Manželka mu byla povinna vytvářet zázemí, v kterém by si po namáhavé práci odpočinul, kde: *„pořádek, čistota, krása a poesie vyzdobily jeho domácnost; jídlo, které jej má sytiti, by tělo jeho bylo silné k práci, duch jarý a pružný k myšlení, jest upraveno chutně a se zřením na zdravotní a živící stránku jeho“*, rozepisuje se například Věnceslava Lužická v roce 1886 (Lenderová, 2009, s. 156) a dál ještě konkretizuje: *„Žínka jeho jest vlídná, klidná, netrápí ho domácí trampotou, nevede stesky a žaloby na služby. Sedí u něho s usměvavou tváří, neruší jeho klidu a odpočinku, vyslechne všechno, co ji chtěl říci, i co jej blažilo, i co jej trá pilo.“*

Němcovi splňovali rámeček tehdejší rodiny, on úředník, ona krásná, vychovávala 4 děti. Na škodu rodinnému životu bylo časté služební stěhování a časem politická perzekuce Němce spojená s jeho sestupným finančním ohodnocením. Role v rodině se promíchaly a Němec byl ten, který nepřekročil za života manželky to, že mu bylo a je ublíženo a roli otce upozadil. Naopak Němcová všechny své podoby múzy, milenky, krásné ženy, cestovatelky a společensky žádané ženy zavřela v sobě a cele se oddala jednomu cíli a to uživit své čtyři děti, sebe a manžela a dětem dát vzdělání. *„Všecka starost na mně leží, když nejsou peníze, musím já je zaopatřit, vem, kde vem, a přitom pracovat a ještě hubu poslouchat. Kdyby to nebylo o ty děti, já bych dávno byla šla někam sloužit a také by si mně paní Palacká k sobě vzala, ale dokud nejsou děti zaopatřeny, musím trpět“*³¹ (Němcová, 1974, s. 401).

Do čtyřicátých let 19. století byly měšťanské dívky vzdělávány většinou domácími vychovateli. Vzdělávání směřovalo k tomu, aby dívky prezentovaly dům a manžela, dobře vychovávaly děti a pečovaly a staré a nemocné členy rodiny. Šestiletá (od roku 1869 povinná osmiletá) školní docházka na triviálních školách byla jediným a konečným zdrojem vzdělání pro dívky z nižších vrstev; dívky se vyučovaly především ručním pracem, pak triviu (čtení, psaní, počty) a náboženství. Obecně platilo, že duchovní obzory se u žen rozvíjet nemusí.

³¹ Karlovi (synovi) do Potsdamu 2. 11. 1858.

„Vlastní domácnost, ať to byla jediná místnost venkovské chalupy, či prostor šlechtického sídla, umožňovala ženě zúročit znalosti a dovednosti, které ji byly od útlého věku vštěpovány“ (Lenderová, 2009, s. 157).

19. století bylo obecně stoletím prudérním. Dívky a ženy vstupovaly do manželství bez sexuálních zkušeností a dokonce bez sexuálních znalostí. S rodiči se o sexu nemluvalo, ve škole se nevyučovalo, média ani literatura na to téma neexistovaly, lékařky, které by mohly novomanželkám lépe poradit než lékaři, nebyly. Lenderová (2009, s. 161) k tomu poznamenává: „Na venkově byla tradičně sexuální morálka volnější, což bylo dáno jak snazšími kontakty mezi mladými lidmi, tak skutečností, že chov hospodářských zvířat nabízel názorné informace týkající se rozmnožování.“ U mužů-novomanželů se naopak předpokládaly jakési erotické zkušenosti. Církev brojila proti antikoncepci i proti přerušované souloži. Děti se rodilo více než dnes a protože předškolní výchova neexistovala, žena byla pro vedení domácnosti naprosto využita, pokud neměla k ruce hospodyně nebo služky.

Pro případný sňatek se v bohatých rodinách poměřovaly ekonomické, politické a možné dynastické důvody. Pravděpodobně nejhůř se zacházelo se ženou v prostředí selském. „Ono to někdy jinak být nemůže; kdyby si nevzal ten, co přejme hospodářství, bohatou, nemohl by vyplatit druhé, a statek rozdělit je věc těžká. V některých vesnicích to několik sedláků udělalo, a nemá z toho nikdo nic; už musíme zůstat při starém pořádku, chceme-li hospodářství udržet. Ovšem, že si nemůže člověk, vždy dle vůle ženu vzít“³².

Ekonomický význam ženy a jejího věna dokládají také výroky (Lenderová, 2009, s. 165): „V životě muže jsou dvě krásné chvíle: když si ženu bere a když ji pohřbívá“, nebo „Smrt ženy a život koně dělají z muže boháče.“

Pohled z genderového úhlu pohledu na osobnost Boženy Němcové jsem rozdělila do 6 částí s názvy: *Individualita Boženy Němcové, Gender a vlastenectví, Krása Boženy Němcové, Lásky, Manželství s Němcem, Němcové chudoba, Emancipace.*

³² NĚMCOVÁ, Božena. Dopisy z lázní Františkových. S. 261. [online]. Dostupné z: [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286&author=Němcová Božena](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286&author=Němcová%20Božena).

4.1 INDIVIDUALITA BOŽENY NĚMCOVÉ

J. E. Sojka (1953, s. 265) do své knihy *Naši mužové* zařadil mezi české vlastenecké velikány Boženu Němcovou. Vysvětluje tento počin s hrdostí: „*Také muž! Některé maliciosní dušičky divily se v novinách českých tomu, že jsme do šiku „našich mužů“ vřadili i naši Boženu. Co do ducha ouplně nad pohlaví své vyniká. Duch její, neznaje pohlavního rozdílu, tak jako duch Staelky aneb George Sandové, směle pohrouží se beze veškeré legitimace v hlubiny lidské společnosti, zpytuje ty nejtajnější záhyby srdce lidského, a nač třeba mnohý muž se nebyl odvážil.*“ Sojka navíc Němcovou osobně znal, o to je jeho svědectví cennější.

Božena Němcová tak jak žila, tak i psala. Byla svobodomyšlná, krásná žena nevšední inteligence a rozhledu, s nešťastným osudem. „*Vším, čím žila, co tvořila a čím strádala, vyvolávala obdiv i pohoršení, soustrast i závist, bázeň i odvahu. V čase počátku emancipačního hnutí žen kolem roku 1848 zosobňovala v českém prostředí snad všechny výzvy a ideály tohoto snažení (včetně jeho obtíží, rozličných subjektivních i objektivních překážek). Spisovatelku v interakcích se svým prostředím, osobu nadanou vyjímečným darem rozmlouvat s druhými a získávat je pro svůj postoj, vyvolávat i jejich praktickou odezvu, ženu krajní otevřenosti, schopnou od jisté chvíle společensky riskantních sebeodhalení, zpovědí a výzev představuje už po více než století korespondence Boženy Němcové (Janáčková, 2007, s. 17).*

Vynikala četnou korespondencí, která je jedinečná tím, že byla z větší části určena mužům – přátelům, kromě dopisů určených manželovi a synu Karlovi. Některé dopisy udivují otevřeností a upřímností, jako by je nepsala v prudérním 19. století. J. Helceletovi popisuje³³ (1974), že je společnosti pozorována, nemůže si dovolit některé chování a zakusila si už hodně odsouzení. Jakoby ji to bylo trochu líto a jakoby si trochu stěžuje (1974. s. 246) na nerovnost žen a mužů v projevech tělesné lásky: „*A pak, já neznám ani jednoho muže, kterému bych si troufala říct: „Popřej mi rozkošné chvíle v tvém náručí“ - každý by mi řekl “jdi hříšná Magdaléno!” – já myslím, že bys i Ty za zlé to pokládal mně i každé ženě, jak tedy jiný.*“

Její reálné umístění ve společnosti bylo dané tím, že je žena, že nepochází z významné rodiny a že je manželkou nižšího úředníka rakouské monarchie. Protože ona sama se necítila být ovlivněna touto společenskou skutečností, stávalo se, že měla problémy ve vztazích s některými lidmi, kteří žili podle společenských konvencí. Za pobytu v Domažlicích ji odsuzovala honorace za to, že se setkávala se sedláky, v Nymburku i se studenty

³³ Dopis je datován 19. 6. 1856.

a snad se s nimi koupala v řece a dokonce kouřila! Bylo jí tehdy okolo 27 let, byla mladou krásnou ženou a dnes na nás naopak působí bizarně názory tamní honorace, ne chování mladé ženy; naštěstí dnes neposuzujeme člověka podle toho, s jak starými lidmi se koupe.

Také pražskou vlasteneckou společnost netvořili jen samí upřímní lidé, jak si spisovatelka při prvním pobytu v Praze, v letech 1842 do září 1845, idealizovala. V roce 1850 začala svůj druhý pobyt v Praze, ale situace už byla odlišná. Po revoluci je česká kultura potírána, publikování knih a časopisů je regulováno, pisatelstvím se neživí. Také poznává rozdíl mezi opravdovým vlastenectvím, opatrnickým vlastenectvím a falešným vlastenectvím. Veronice Vrbíkové³⁴ se zmiňuje o pražské společnosti: „*A co se mi zdálo před několika léty krásné, ideální, to, jak nyní vidím, je také jen líčená prázdná forma, takže divím se, jak jsem je mohla kdy za něco jiného držet. To mi věř, Verunko, já vždycky okřeju, když setkám se v životě s pravým přirozeným člověkem* (1974, s. 224)!

Němcová žije od roku 1851 v Praze s dětmi sama, bez manžela, tím se také vyčleňuje. Začíná pociťovat nedostatek financí, její manžel je zproštěn služby, na domácnost penězi nepřispívá a nezajímá se, jak v Praze rodina žije. Navíc je vlastenec až moc čestný a přímý na to, aby byl oblíbený ve společnosti. Porevoluční společnost je opatrnická, svobodomyšlné názory zůstávají uvnitř domu, vně se nosí loajalita. Spisovatelka s dětmi zažívá bídu a umírá jí milovaný nejstarší syn. Ač intenzívně píše, uživit a postarat se o své tři děti je těžké a je nucena prosit své přátele o finanční pomoc. To je situace, kdy se poznají opravdové přátele a v jejím případě to platí dvojnásob, protože pražským intelektuálním přátelům by se hodilo, kdyby ji mohli zařadit do škatulky řádné chudé vlastenky – matky, ale bez jejich „nekázní“ a „výstředností“. Přesto volí vnitřní svobodu a žije život podle sebe. O děti se stará nejlépe jak umí, jsou pro ni vždy na prvním místě, dbá na jejich výchovu a vzdělání, které jí stojí navíc další peníze, ponižování, čas a zdraví. Uvědomuje si i ztrátu vlastní svobody, jak dokazuje dopisem své lásce Hanuši Jurenkovi koncem roku 1854 (1974, s. 19): „*Já miluju své děti a ráda pro ně pracuju a budu pracovat, dokud budu s to. Avšak kdyby těch nebylo, bylo by vše jináče!*“ Kdyby nebyla matkou, měla by život nesporně jednodušší. V dopise sestře Adéle³⁵ cítíme touhu Němcové po svobodě, přírodě, její skromnost (1974, s. 200): „*Nebýt jí (myslí dceru Doru), dala bych z bytu výpověď a šla bych ihned někam do hor s chlapcem. A mně by toho také bylo velmi třeba, ale všichni tři, to je těžké, abychom*

³⁴ V. Vrbíková (provdána Mikšíčková), přítelkyně Němcové, členka Českomoravského bratrstva, vedla spolek Vesna v Brně. Dopis je datován 14. 11. 1851.

³⁵ Dopis je datován 3. 6. 1857, je psán německy do Zaháně.

byli někomu na obtíž.“ Bohužel, i v jejím negativním životním osudu se odráží jedinečnost, žádná jiná žena nemusela svou energii a sílu takto dokazovat. Na jednu ženu už je toho moc.

Přes existenční krutý zápas žila kulturně, sledovala národní dění, psala dopisy přátelům a literárně tvořila. Dobře víme z vlastních zkušeností, že pokud jsme v psychické nerovnováze, tak se nám práce nedaří, navíc spisovatelská činnost je práce duševní a tvořivá a předpokladem je soustředit se. Němcová byla ženou, která vše činila celou svou duší a to vysvětluje její neutuchající sílu k tvůrčímu psaní v bezvýchodné situaci, v které se nacházela. Zároveň se stávala pro ostatní společnost nepochopitelnou, tou „rebelkou“.

Je nezařaditelná a rozmanitá i ve své literární činnosti, odborníci nejsou zajedno a její dílo řadí na pomezí mezi romantismem a realismem.

4.2 GENDER A VLASTENECTVÍ

Antonie Reissová (1817 – 1852), vlasteneckým jménem Bohuslava Rajská, byla mladá půvabná žena, první česká učitelka a zakladatelka české dívčí školy do 15 let v Praze. Školu úspěšně vedla v letech 1843 - 1845, než se provdala za Františka Ladislava Čelakovského (1799 – 1852) a protože se za ni nenašla pedagogická náhrada, škola musela být uzavřena. Budoucího muže, pětáctyřicetiletého vdovce se čtyřmi dětmi, později profesora ve Vratislavi, potkala, stejně jako Boženu Němcovou, v salónu u svého švagra doktora Václava Staňka. Její druhá starší sestra Johana byla provdána za advokáta Josefa Václava Friče. Antonie žádala svou přítelkyni Němcovou o radu ve věci žádosti o ruku od Čelakovského a ta ji odpovídá 8. 8. 1844 (1974, s. 32): „*Věřte, Vy nám po boku našeho pěvce (F. L. Čelakovského), toho skvělého slovanského slunce, nejvíce pomoci můžete. Ve Vás skládají celou svou naději mnozí.*“ Nezasťává, že ji radí jako vlastenka vlastence, tedy, že sňatkem pomůže českému národu. V případě, že Rajská miluje mladšího slovenského básníka Hroboně, ať se rozhodne pro něho, píše jí. Bohuslava-Antonie ji odepisuje: „*Večír jsem přišla domu utrmácená na těle i na mysli a neschopna se učiti, tu mně daly služby lístek Váš, vroucí má Přítelkyně. Schovala jsem rychle klenot svůj za nádra, nemohouce se ani ukončení večere dočkati. Vy jste mi byla strážným andělem v této bouřlivé noci, kde jsem o samotě stála bez přátel, bez přítelkyň, bez potěchy; tu mně Bůh milosrdný Vás poslal, přátelská Vaše slova rozluštily hádanku srdce mého. Mí příbuzní jsou nad rozhodnutím mým velmi potěšeni*“ (Janáčková, 2007, s. 26). Manželství Čelakovských šťastné nebylo, dokonce jako příklad vlasteneckého feminizmu a vlasteneckého bludu jej označuje Kučerová (in Musilová, 2012).

4.3 KRÁSA BOŽENY NĚMCOVÉ

„Třicetiletá tehdáž nevypadala jinak než jako devatenáctiletá svěží dívka. Tak skvělá byla její pleť, tak zářící oko, tak štíhlá a pružná její postava. Její nádherné černé vlasy byly podél skrání hladce sčesány a v týle stočeny jednoduše v řecký uzel“, obdivuje ji Sofie Podlipská (Vávra, 1895, s. 91). Dojímá nás její tajemná krása, zachytila jsem názor, že i díky ní se nestala představitelkou pouze ženské literatury, ale svým zjevem poutala především muže a její dílo je čtené jak ženami, tak muži.

Profesor Jan Ignác Hanuš se vyjádřil o Němcové v dopise příteli profesoru Janu Helceletovi (Janáčková, 2012, s. 72) v tom smyslu, *„že tak „objektivní ženštinu“ ještě neviděl a obratem dodal, že „až ji uvidíš, zfanfrníš se do ní docela.“* Opravdu se do ní zamilovali oba dva.

4.4 LÁSKA

„Až bych nad sebou plakala – když se pozoruji, a přece ve mně hoří plamen nejprudších vášní. Mnohdy hrůzou přemožena rozprostírám rámě, bych celý svět k prsoum přitiskla, mnohdy zatoužím po muži, který by mne tak miloval, jako já bych milovala jeho, - ale co to povídám – je pozdě na takové ideály“, píše (1974, s. 24) své poslední lásce, o 11 let mladšímu lékaři, Hanuši Jurenkovi v létě 1855.

4.5 MANŽELSTVÍ S NĚMCEM

Přemýšlím o tom, jaké dopisy psával manžel Němcové, známe pouze ty její. Pravděpodobně ji měl rád, v souvislosti s ním se o milenkách nepíše, ale způsobem svým, takovým jako byl on – racionální, výbušný, nevyrovnaný, slabší osobnost než ona, málo odolný k řešení problému, konzervativní a nepřizpůsobivý. Ona mu píše v roce 1855 již zcela věcně (1974): *„Co se Tvé věci týče, dělej nyní, jak rozumíš, já Ti v tom radit nemohu. Nepouštěj jen napřed srdce do kalhot, jak Ty to umíš.“* Vždy mu stála po boku, radila a pomáhala mu s jeho zaměstnáním, ale teď má jako spisovatelka a zabezpečovatelka rodiny svých starostí nad hlavu. Děti vždy napomíná, aby otci často psaly a netrápily ho svými problémy, nikdy o manželovi nezmíní křivého slova. V dopise z 18. 10. 1855 (1974)

mu z Bánské Bystrice pak odepisuje, že pokud se má ona v lázních uzdravit, tak ten kříž, to znamená být sám s dětmi v Praze a starat se o ně, musí on vydržet. Na Slovensku je jí dobře, chodí po horách, dobře se stravuje, dělá to, co chce ona, co ji zajímá a odepisuje na jeho „povolací“ dopisy, že pokud se vrátí do Prahy, *zežloutne a seschne zase* (1974). Posílá manželovi a dětem do Prahy peníze; svědčí to o tom, že Němec není schopen toho co ona, živit děti a ani ji nezastane v tom, že se o ně postará, není tomu zvyklý. Stále si jen v dopisech na něco ztěžuje, i na jejich služku Marií a spisovatelka už dopředu ví, že se první den návratu zlostí roznemůže (1974). Manžel dosáhne „vydíráním“ jejího návratu, z dopisu je poznat, s jakým vnitřním odporem se k němu vrací do Prahy (1974, s. 181 – 182). Vydírá ji pak psychicky i finančně až do její smrti.

4.6 CHUDOBA NĚMCOVÉ

Žádná z žen – intelektuálek neživila svou rodinu sama. Zvykem bylo, že rodinu živil muž a zvláště u žen z lepších kruhů jako byly Rettigová, Světlá, Podlipská, Mužáková, Bohuslava Rajská (Čelakovská) a tak se i stalo po jejich sňatku. Němcová nikdy slovem nenaznačila svému muži, že je příčinou jejich chudoby a to v té době nesporně byl. I to je důkazem její opravdové emancipace; brala to tak, že i ona má vydělávat pro rodinu. Žádná jiná spisovatelka 19. století nebyla tak literárně činná jako ona; zcela určitě se na tom podílí fakt, že musela zajistit finančně rodinu, proto pracovala do úmoru. Nestačilo to však a musela prosit a spoléhat se na pomoc: *„Nic, pranic, žádné odříkání, žádné strádání nebylo mi obětí, ale když jsem mnohdy takovéto ponižování snést musela pro rodinu, to mi bylo tuze trpkou obětí a posud mi krev vře, když vzpomenu“*³⁶ (1974, s. 244).

Páteru Antonínu Markovi do Libuně (1974, s. 157) píše³⁷: *„To je bída; myslela jsem si, jestli Vy kdy něco do Prahy posíláte, jestli by Vám možno bylo trochu těch brambor nám poslat. ... Věřte mně, že s bolestí zrovna to píšu, ale já myslím, že taková prosba mě ve Vašich očích nesníží, a jestli to můžete udělat, že to také uděláte rád.“*

³⁶ Dopis je datován 19. 6. 1856 J. Helceletovi.

³⁷ Dopis je datován 25. 8. 1954.

A děkuje Aloisi Vojtěchu Šemberovi³⁸ do Vídně (1974, s. 163): „Každý neumí dát, aby groš v srdci nepálil, někdy mi byla trpká ta almužna. Raději jsem hlad trpěla, než bych byla řekla takovým, - a bohužel právě ti mají, a ti dobří nemají sami nic. Když jsem i dětem pověděla, od koho jsme takovou pomoc dostali, pustili jsme se samou radostí do pláče všickni.“

V září 1854 synu Karlovi popisuje³⁹(1974, s. 194), jak trávili Vánoce: „My měli také smutné svátky; na Štědrý den ráno neměla jsem ani groš. Teprv k polednímu jsem pár zlatých dostala – ale už bylo pozdě na rybu i vánočku.“

Z dopisů je poznat, že se spoléhala jen sama na sebe, na vedení domácnosti od muže peníze téměř nedostávala a nikdy mu o ně v dopisech nepsala.

4.7 EMANCIPACE

Jan Erazim Sojka (1953, s. 289 – 290), který osobně Němcovou osobně znal, uznale konstatuje, že, „ačkoli byla přilnula z hodných příčin k novým ideám, hlásaným George Sandovou, nikdy nezabředla v onyno přemrštěnosti cizokrajných věštců a domnělou svrchovanost pohlaví ženského.“

Od zdárných dcer národa se pouze očekávalo, že budou milovat vlast, národ a český jazyk. Němcová opět jako první žena vybočovala z rámce, přemýšlela nad úkolem ženiným a vyjádřila se ke spolužití ženy a muže:

„Nevědomost ženy jest bič, jež muž sám na sebe upletl! Dokud si nebude žena vědoma svého vysokého postavení a úkolu, jež Bůh ji přiřkl, polože do její ruky blaho veškeré budoucnosti, dotud muž na sypkém základě buduje. Žena musí být jeho spolupracovnicí, má-li se stavba podařit. Žena musí být povýšena na stolec panovnický vedle muže, ne aba soudila, ne aby trestala, ale co anděl smírce mezi ním a světem“ ,píše Němcová (Sojka, 1953, s. 290).

Její emancipační myšlenky došly dál než u ostatních; nepožaduje, aby ženy měly s muži stejné postavení, ale aby měly možnost dosáhnout odpovídající pozice. Emancipace je u nás, na rozdíl od jiných zemí, spojena s bojem zrovnoprávnění češtiny s němčinou; tento cíl byl

³⁸ A. V. Šembera (1807 – 1822) někdy se podepisoval jako Mudromil Mýtský, profesor českého jazyka, historik, překladatel, přítel Klácela, od r.1850 působil na vídeňské univerzitě, pomáhal Němcové i finančně.

Dopis je datován září 1854.

³⁹ Dopis je datován 5. 1. 1857.

Čechům primární, za něj se bili a na tomto cíli žena a muž mohli spolupracovat spolu ve stejném postavení. Češtinu mezi střední a vyšší společenskou vrstvu prosazovaly právě vzdělané a emancipované ženy té doby, především spisovatelky jako Němcová, Světlá, Krásnohorská, Tereza Nováková; tím dokázaly přínos české společnosti a svou intelektuální sílu. Kromě Němcové nezažila bezprostředně útlak 50. let žádná z nich, byly mladší, ani nemusela žádná žít tak velkou rodinou jako ona. Těmto ženám se dostalo vzdělání od soukromých učitelů (ne Němcové) v penzionátu či v klášterní škole, které mělo ovšem nesrovnatelně nižší úroveň než vzdělání mužských protějšků, čehož si byly ženy vědomy a doučovaly se samostudiem. Chtěly odstranit negativní vliv nedostatku vzdělávacího systému u žen a dalším generacím dívek usnadnit přístup k vyššímu vzdělání. „*Uvědomovaly si totiž, že díky vzdělání a kvalifikaci lze pomoci, jak chudým ženám, které získají možnost lepšího výdělku, tak i těm ze středních a vyšších společenských vrstev, které se tak mohou emancipovat a osvobodit z područí manžela, který ženu ovláda*“⁴⁰.

Vedení domácnosti Němcových nebylo typické. Spisovatelka neměla peníze na pořízení služky nebo kuchařky a sama neměla volný čas na to být virtuózní hospodyni, jak si to Němec představoval. Nebyl rád, že se oddávala tak moc spisovatelství, píše Janu Helceletovi (1974) a se služkou Marií, s kterou měly spíše kamarádský vztah, vedl Němec neustále spory.

Přišlo ji vhod, když ji v roce 1860 nabídl tiskař Augusta z Litomyšle, že vydá její sebrané dílo a poskytne ji finanční zajištění, aby mohla dílo připravit. Těšila se svému emancipačnímu rozhodnutí odjet literárně pracovat do Litomyšle a nemuset se starat o děti, o domácnost a nemuset žít s manželem. Dochoval se i seznam zamýšlených nových děl, jež chtěla napsat. Postupující nemoc s opětovným zklamáním zapříčinila její smrt.

⁴⁰ ZORMANOVÁ, Lucie a Monika DROZDOVÁ. Rozvoj vzdělávání žen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: Závěr. [online]. Dostupné z: <http://www.rovne-prilezitosti.cz/clanky/clanek-3.html>

5 NÁRODNÍ BUDITELKA BOŽENA NĚMCOVÁ

Češi v polovině 50. let 19. století stále představovali selský národ bez větší intelektuální a podnikatelské elity a vlastně bez střední vrstvy (vzdělané měšťanstvo) a vůbec bez vyšší vrstvy (národně smýšlející šlechta).

5.1 ZÁPAS O ČESKÉ ŠKOLSTVÍ

V roce 1848 byly na dosud německy profilované pražské univerzitě povoleny české přednášky⁴¹, které ale rychle pozbývaly posluchače. Pro české studenty středních škol, na kterých se vyučovalo německy, byla výuka v českém jazyce překážkou, protože některé české názvosloví v učivu jednoduše neexistovalo, chyběly české učebnice a další studijní materiály a také pro profesory byla příprava přednášky v českém jazyce prací navíc; dosud vyučovali německy. „Karel Havlíček Borovský přiznává⁴² r. 1842, že čeština je mu dosud jazykem nezvyklým, a ještě r. 1848, když chce spěšně napsat domů, píše německy, „aby nemusel dávat pozor na gramatiku“. Při tom Havlíček bojuje za právo národa na vlastní jazyk, ale žádá, abychom současně čelili němčině němčinou. Dokud si nevytvoříme vlastní vzdělanost, musíme ji používat. Teprve r. 1850 se otevírá v Praze první české gymnázium – Akademické.“ Kučerová (2010) dále uvádí, že osvícenec Wenzig, který předložil návrh zákona o zrovnoprávnění češtiny a němčiny, pocíťoval sám nedostatek vytříbenosti v českém jazyce a libreta k Libuši a Daliborovi psal německy a do češtiny je nechal dávat překládat.

Po revolučních letech 1848 – 1849 se začali rektori a děkani na univerzitách volit a kromě vzdělávání úředníků se univerzity stávaly i badatelskými středisky. Původní filosofické zaměření bylo postaveno na roveň ostatním fakultám a filosofická fakulta zahrnovala i matematicko-fyzikální a přírodní jevy. Reformovalo se učení na reálkách. Na středních

⁴¹ VELEK, Luboš. Jubilejní rok Akademie věd. [online]. S. 20 – 21 Dostupné z: http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2015/01/pdf/AB1_15_web.pdf.

⁴² KUČEROVÁ, Stanislava. Dočká se obrození probuzení (2. část): 11. Zlomyslné falšování původu starých českých pověstí, zlomyslně kusé polopravdy. [online]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Docka-se-obrozeni-probuzeni-II.html>.

školách se přestala vyučovat čeština a roku 1854 se základním jazykem na gymnáziích stala zase němčina, kromě předmětů český jazyk a náboženství. Hrabě Lev Thun se znovu pokoušel o posílení konzervativního směru v českém národním hnutí (Kořalka, 2012, s. 98), které mělo u české veřejnosti podporovat a šířit rakouské státní vědomí, to znamená nahradit stávající české národní liberály v čele s Palackým, Riegrem a Havlíčkem. Cílem bylo změnit Rakouské císařství v jednotnou centralizovanou monarchii bez ohledu na historická práva, na etnicko-jazykové rozdíly a s přesvědčením o nadřazenosti německého jazyka a německé kultury vůbec. Zastánci absolutistické moci brojili proti vlastencům, podezřelými se stávali všichni se svobodomyšlnými myšlenkami. Výsledkem byla perzekuce osob národně uvědomělých. Právě nejvyšší policejní úřad, vzniklý roku 1852, zasáhl negativně do života komisaře finanční stráže Josefa Němce a tím do života jeho manželky.

Němcová byla vychována napůl česky a napůl německy, protože s tatínkem Rakušanem se mluvilo německy. I ona v začátcích psala německy, avšak po osobním setkání s D. Rettigovou a literárním setkáním s J. K. Tylem změnila jazyk na český (Němcová, 1974, s. 225), *„neboť jsem velké zalíbení nacházela v knihách německých a to české čtení a ta řeč zdálo se mi tuze sprosté. Mluvila jsem sice více a lépe česky než německy, ale ta němčina se mi přece lépe líbila. Byla jsem již kolik let vdaná, když se mi dostaly do rukou Spisy Tylovy, ty mi hnuly srdcem a živě mi na mysl uvedly dobrou mou babičku.“* Obyčejní lidé mluvili doma mezi sebou česky, ale nikdo nedbal na správnou gramatiku či výslovnost, mluva se prokládala běžně německými „zkomoleninami“. Němcovi, zapálení vlastenci, mezi sebou mluvili výhradně česky, ale museli se podřídit státní moci a děti posílat do škol, kde se vyučovalo německy. Němcová (1974, s. 53) o tom informuje A. B. Čelakovskou: *„Moje děti šly poprvé s pláčem do školy, že musely mít německý slabikář! Dost těžko to i nám oboum přicházelo, ale co naplat, když to jinak nejde. Než Němec ze žádného nebude, za to ručím.“*

I dlouho po zrovnoprávnění češtiny němčině (1862) docházelo u nás k mocenskému zápasu o prosazování jazyka, jak například zaznamenává Vladimír Horpeniak⁴³: *„Rakouská vláda povolila zřízení státní reálky s německou vyučovací řečí v Kašperských Horách v roce 1906. Při slavnosti k otevření ústavu 22. září 1906 promluvil německý profesor historie na pražské universitě Ottokar Weber. V závěru své řeči zdůraznil důležité postavení budoucí školy jako bašty německého kulturního vlivu v jihozápadních Čechách. Uvedl, že v dřívějších*

⁴³ Historik Muzea Šumavy. *O kašperské reálce* [online], dostupné z: <http://www.kasphory.cz/Histories.html>

dobách byly k ochraně a výbojům stavěny hrady. Nová doba potřebovala podle Webera jiné zbraně a to zbraně ducha, vědy a vzdělání“.

Dnes je pro nás užívání českého jazyka samozřejmé, ale nebyť dlouhodobého zápasu několika opravdových vlastenců, možná bychom dnes mluvili německy.

5.2 ŽENY A ČEŠTINA

Ženy především jako strážkyně rodinného krbu, jako jistý a pasivní sexuální přístav manželů svých, základně vzdělané hlavně v ručních pracech bez očekávání kognitivního rozvoje, se neuměly orálně ani písemně správně česky vyjádřit. Používání spisovné češtiny v 19. století u mužů i žen na různých literárních úrovních, jak poukazuje van Leeuwen-Turnovcová, Stráníková (2012), bylo odlišné. Do ortografie (pravopisu) se prolínaly prvky regionálního dialektu, osobní i dobové česko-německé slovní spojení. *„Prestižní formu psanosti/spisovnosti spatřujeme jen v jednotlivých případech – např. v dopisech žen rodiny Palackých, u Žofie Podlipské a několika dalších osobností. Poukazujeme na to, že k ovládnutí prestižní normy psaného jazyka docházelo v daném sociálním kontextu podél genderové linie a sice v rodinách předních patriotů. Ženská část patriotické společnosti – tedy manželky, milenky, sestry a dcery představitelů jazykově-národní koncepce českosti – v řadě případů ale i muži druhé „garnitury“⁴⁴ byli s prestižní normou psaného jazyka, praktikovanou evidentně už před kodifikací 40. let, obeznámeni jen sporadicky (tamtéž, 2012, s. 103).*

Spisovný český jazyk se užíval velice málo, protože český národ se formoval v prostředí sociální třídní neúplnosti. Josef Ladislav Turnovský⁴⁵ (Vávra, 1895, s. 45) je přesvědčený, že největší zásluhu na tom, aby ženy četly, cítily a jednaly česky, měl Josef Kajetán Tyl: *„Tyl dobře postřehl též, že nelze probuditi trvale lidu českého, zůstanou-li ženy české neuvědomělými, a proto ve svých časopisech, Jindy a nyní, ve Květech a Vlastimilu, stále vybízel ženy a dívky české ku spolupůsobení na obrodě českém. Říkával často: „Postarejme se, aby naše dívky neostýchaly se vystupovati jakožto Češky, a zajisté velkých pokroků v snažení svém učiníme; neboť postaví-li se dívky v čelo bojovníků o povznesení zvelebení*

⁴⁴ Druhou garniturou jsou myšleni představitelé národního obrození, v polovině 19. Století. Van Leeuwen-Turnovcová a Stráníková píší o dvou garniturách představitelů.

⁴⁵ J. L. Turnovský (1838 – 1901), herec, novinář, veřejný činitel, autor životopisu J. K. Tyla. Po smrti Tyla vychovával s jejich matkou Tylovou děti.

národnosti, kdož bude moci jim odolati?“ Tyll⁴⁶ nabádal ženy k aktivitě a určil pro ně činnost. Přišel na to, že jedině přes ně, se dostane čeština z uzavřeného kruhu intelektuálů mezi ostatní vzdělanou společnost: „Jako znalec druhého pohlaví pochopil, že právě ženy se mohou stát řečištěm, kudy bude čeština proudit do měšťanského prostředí. Odtud nebylo už daleko k myšlence pořádat české taneční zábavy a posléze i bály, jak se na prahu 40. let vskutku stalo. Sám byl pilným návštěvníkem prvních českých „salonů“ v rodinách spřízněných vlastenců, lékaře Václava Staňka a právníka Josefa Friče, kde se potkával s Čelakovským a jinými obrozenci.“ Němcová četla spisy Tylovy, jeho buditelství a karatelnost národní nevšímavosti ji hluboce ovlivnily; navzájem se s Tylem respektovali a podporovali.

5.3 ŽENY A VZDĚLÁNÍ

Mezi první české spisovatelky a buditelky patřila Magdalena Dobromila Rettigová (1785 – 1845), která si také uvědomovala potřebu vzdělání dívek, ale zároveň byla přesvědčena, že: *„Žena se má naučit jen to, co se jí bude hodit při řízení domácností a výchově dětí – uvědomělých Čechů“* (Tardonová, 2009, s. 1). Tento názor na dívčí vzdělávání zastávala většina inteligence.

Němcová si uvědomovala potřebu změny ve vzdělávání, ale na rozdíl od D. Rettigové byla přesvědčena o rovnoprávnosti rozumu mezi pohlavími a o tom, že ženy mohou dosáhnout v některých odvětvích, a nejen v domácnosti, stejného pracovního uplatnění jako muži.

A kde se spisovatelky té doby vzdělávaly? Školy to nebyly, sebevzdělávaly se v kruhu kolem Bohuslavy Rajske a K. S Amerlinga. Scházely se v prostředí prvních českých salonů u Staňků nebo Fričů a později v ústavu Budeč na Novém Městě v Praze.

⁴⁶ SAK, Robert. Česká píseň písni. In: *Státní hymna České republiky v proměnách doby* [online]. s. 33. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/urad-vlady/vydavatelstvi/vydane-publikace/Hymna.pdf>.

5.4 KRITIKA FALEŠNÉHO VLASTENECTVÍ

Němcová se v dopise⁴⁷ (1974) Čelakovské stěžuje na povrchní vlastenectví rádobý českých spisovatelek, které ji odsuzují za to, že po nich požaduje příliš: *„Drahá duše, vždyť ono jim nezáleželo tak mnoho na tom, proč se to vlastně státi by mělo, ono jim bylo jen o slávu. Myslely, že se to překlady a trochu básničkami odbyde, ale když slyšely původních pracech, ochably k letu natažené perutě.“*

Chtěla být součástí lidského kolektivu a v prostředí pražských intelektuálních kruhů nacházela duševní i společenské vyžití. I tady se však našli lidé, kteří vlastenectví jen předstírali. Kritizovala je (1974, s. 415): *„Myslejí, když si připne slovanský trikolor, když si dá české jméno a trochu se naučí lépe česky rozprávět než ty panské frejličky, že se musí takovému hrozitánskému vlastenectví všickni Čechové kořit, a když se to nestane, cítí se taková hned uražena.“* Nepatřila nikde, statečná ve svých postojích. Veronice Vrbíkové v dopise⁴⁸ dodává sílu slovy (1974, s. 235): *„A na lecjaký klep dbát nesmíš, a doufám, že nedbáš, sice bych Tě litovala. Kdybych já se měla trápit nade vším, co o mně kdy lidé hloupí soudili, dávno bych ležela pod zemí; toho já si nevšímnu.“*

K jejím obrozeneckým postojům se vyjadřuje dr. Mojmír Otruba v doslovu ke Čtyřem dobám (1974, s. 570): *„Například její vlastenectví vyjadřuje jednu z přirozených potřeb člověka, a nikoli nacionalistické povýšení národa nad všechny ostatní hodnoty.“*

⁴⁷ Datován ze dne 24. 7. 1845.

⁴⁸ Datováno z prosince 1851.

5.5 OSUDY ČESKÝCH BUDITELŮ

Bachovská represe likvidovala svobodné české tiskoviny, v prodeji zůstal jen jediný provládní plátek, a pokud se našel při prohlídkách výtisk *Slovana* nebo *Kutnohorských epištol* (vydával Havlíček), majitel byl potrestán (Janáčková, 20012, s. 79). Němcová ztrácí možnost obživy jako přispěvatelka – novinářka.

V roce 1856 Češi pohřbili dva významné národní buditele a to J. K. Tyla a K. H. Borovského, které měla ráda a kteří jí byli blízcí svými postoji. **J. K. Tyl** byl ten, který organizoval pro českou společnost bály, divadelní představení, vydával noviny, napsal hru *Fidlovačka*, kde zazněla poprvé píseň *Domov můj*. Světlá⁴⁹ vzpomíná: „*Blouznila jsem sice pro Máchův Máj, ale Tyl pro svoje rozhodnější vlastenectví, v němž vlastně dle mého náhledu nikdo nebyl s to s ním závoditi, byl první hvězdou na obzoru naší mladé literatury. Máchu je možné obdivovat, za Tylem je třeba jít.*“ Po přečtení Tylova díla, Němcová přestala psát německy. Tyl byl horlivý zastánce českého jazyka a kritizoval používání němčiny českými lidmi v lepší společnosti: „*Takéť nás překvapila v hostinci rakovnickém němčina, zaznívající v kole pánů... Dle zevnějška patřili tito pánové okolo karet k třídě vybranější, a ta bohužel neví často, jak by se před ostatními vyznamenala, leda když mluví německy.*“ Zaznamenává J. K. Tyl v Kwětech ze dne 31. 8. 1844 a dál dodává, že se ukázalo, že pánové byli Češi a uměli mluvit výborně česky⁵⁰.

Nedá mi to a připojuji za tento Tylův kritický názor současné vyjádření (2007) Oty Filipa⁵¹, který poukazuje na nacionálnost například Turků nebo Rusů v Německu, kteří se záměrně nechťejí učit německy a pak na opačný přístup Čechů: „*Když se třeba Čech po několika málo letech života v Německu „přerodí“ na Germána a tváří se němečtěji, než Němec, tak je sám vinen: Češi mohou být rádi, že se takového blbce zbavili a co si s ním Němci počnou, to už je jejich věc.*“

⁴⁹ SAK, Robert. Česká píseň písni. S. 33. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/urad-vlady/vydavatelstvi/vydane-publikace/Hymna.pdf>.

⁵⁰ *Sborník 150 let od založení realky v Rakovníku* [online], s. 14. Dostupné z: www.ransdorf.com/sborniky/realka_rako/Sbornik_150_let_od_zalozeni_realky_v_Rakovniku.pdf

⁵¹ Český spisovatel, žijící od roku 1974 v Německu. Text v němčině přednesl na zasedání Inter P.E.N. klubu v Drážďanech v květnu 2007, [online]. Dostupné z: <http://www.otafilip.homepage.t-online.de/O.ty.mu.j.htm>.

Pronásledován rakouskými úřady, těžce nemocen, umírá **K. H. Borovský** v bídě dne 11. července 1856 v Plzni. Pohřbu se zúčastnili i manželé Němcovi. Němcová (1974, s. 184) zpravuje o průběhu pohřbu v dopise do USA J. L. Lešikara⁵²: „Navštěvovala jsem jej často v době nemoci jeho a jako ostatní jeho četní ctitelé zúčastnili jsme se s manželem slavného pohřbu. Přitom položila jsem věnec na jeho rakev. Byli přítomní snad všichni věrní a přední pražští a venkovští ctitelé Karlovi, ale nevím, že právě mému manželovi vládní úřady nemohou účast na pohřbu zapomenouti. Když jeden úředník přímo jej z toho odsuzoval jakoby z přečinu, že rozdával úmrtní listy, rozčílil se manžel tou měrou, že se proti úředníku příkře postavil, a za to byl odsouzen na osm dní do žaláře. Já se obávám ještě horšího, že jej zbaví penze a z Prahy nás vypovědí.“ Pohřeb se Havlíčka změnil v demonstraci (Němcová, 1974, s. 423), lidé přicházeli v zástupech se s ním nad rakví rozloučit, prokazovali mu neobyčejnou úctu, plakali a děkovali, co pro ně vytrpěl.

Být opravdovým vlastencem znamenalo žít v bídě. Nadšený osvícenec J. E. Sojka (1953), který sám nakonec odešel za úřednickým místem do Vídně, kritizoval společenské poměry: „A tím způsobem sami toho jsme vinni, když čelnější spisovatelé naši chudobou mřou a pro tu chudobu s potupou do hrobu krácejí. Tak se dalo s Tylem, Šumavským, Krolmusem, Boženou Němcovou, nečítaje ostatní.“

5.6 UVOLNĚNÍ POLITICKÝCH POMĚRŮ

Situace v české společnosti se začala měnit až v průběhu 60. - 70. let, kdy proběhla čechizace středního školství po obnovení ústavnosti. V roce 1860 předložil František Ladislav Rieger (1818 – 1903) císaři žádost o zřízení českého politického deníku, rok nato začínají vycházet *Národní listy* a tím dochází k rozmachu českého politického hnutí. Rokem 1862 dochází ke *zrovnoprávnění češtiny* jako úředního jazyka. V tomto roce byl založen *Sokol*, u zrodu stáli M. Tyrš, bratři Grégrové, F. Náprstek, J. Neruda, J. Mánes, K. Světlá, J. E. Purkyně. O rok později vznikla *Umělecká beseda*, jíž předsedal zvolený J. Wenzig.

Na zúřednění češtiny navazovalo, velkou zásluhou staročechů vedených F. L. Riegreem, v roce 1882 otevření *Národní univerzity* s českým vyučovacím jazykem a to byl počátek formování moderního českého národa. Čeští intelektuálové se začali odklánět od němčiny i německé vědy. Na počátku 80. let byl českým národem vytvořen další milník

⁵² Josef Lidumil Lešikar, přítel Němcové, krejčí, velmi sečtělý, odešel do Texasu .

v jeho moderních dějinách a tím bylo *Národní divadlo*; *Národní muzeum* dostalo důstojnou krásnou budovu zakončující pražský bulvár a mohlo se rozšířit; začal vycházet *Ottův slovní naučný*, nejrozsáhlejší písemná česká encyklopedie. Mucha, Kupka, Hlávka, Smetana, Dvořák a další vřazovali svými díly českou kulturu do evropského kontextu.

Od 60. nastává hospodářský rozmach a rozvíjí se i otázka ženského vzdělávání. Ženy se stávají aktivnější a začínají se sdružovat do spolků, jako byl *Americký klub dam* (1865) nebo *Tělocvičný spolek paní a dívek* pražských (1869). V 70. letech ženy zakládaly nové vzdělávací instituce, jako byl například *Ženský výrobní spolek* (1871), česká škola kuchařská *Domácnost* (1885) a v roce 1890 Eliška Krásnohorská s pomocí Vojty Náprstka založila *první dívčí gymnázium*.

Ale Němcová chyběla. Velká škoda, že se nedočkala uvolnění politických poměrů, rozkvětu vlasteneckého života a větší aktivity žen!

6 VÝCHOVNÉ ASPEKTY V TVORBĚ BOŽENY NĚMCOVÉ

Němcová vychovává perem. A vzorem je nám i v osobní výchově svých dětí. Uvědomovala, že vedle pedagogického působení, je důležité i výchovné působení rodiny na děti: „*Musíš tedy také odkládat návyky, které se dětem odpustí, ale mládence nehodné jsou, a kdyby Ti zůstaly, navěky nešťastného Tě činily. Chop se každé práce s chutí (neboť nechutí vše si ztížíš) a nepopuť, až ji vykonáš*“, píše Karlovi⁵³ (1974, s. 345). A byla si vědoma, že výchova se děje hlavně přes matku, mluvení českým jazykem v rodinách, seznamování dětí s pohádkami, říkadly a zvyky. V době, kdy chudý lid posílá děti do školy omezeně, děti se vyučují německy, výuka se provádí metodou tupého biflování, českých knih je málo a jsou drahé, nebyl tento názor standartní. Výchovné zaměření bylo sice v tehdejší literatuře samozřejmé, ale jak píše Popelová (1955, s. 61): „*Tyto literární druhy byly výchovně často tendenční až k úplnému zšednutí, zúnavnění, zumělečtění – byly zamořeny zlými Dětrichy a dobrými Fridolíný, přesládlou filantropií a filistrovským moralkařením.*“ Němcové jedinečnost byla právě v jejím novém pojetí výchovy.

Výchovný aspekt v jejich dílech není primární, přesto se prolíná celým jejím dílem. Přesto, že se s pedagogikou seznamuje přes své přátele z okruhu Karla Slavoje Amerlinga – nadšeného propagátora češtiny Frantu Šumavského, Bohuslavu Rajskou, finanční podporovatele Staňkovy, Fričovy a lékaře Čejku, odborně na téma výchovy dětí a mládeže nepíše. Na to byla příliš skromná, uvědomovala si, že sama nemá dodatečné vzdělání a J. Helceletovi píše⁵⁴ (1974, s. 452): „*Chybí, milý Ivane, vyšší vzdělání u mne, pak bych mohla již nyní lepší práce podávat, ale tak jsem musela bídě se domáhat toho, co vím, a skoro jen sama sobě děkuju.*“ Popelová (1955) shledává odpovědným přístup Němcové k výchově například i v jejím odmítnutí nabídky vést pražskou dívčí školu a to v době, kdy se ocitla v hluboké finanční tísní. Spisovatelka dokázala reálně vyhodnotit, že její pojetí výchovy je odlišné od představ vzdělání rodičů z měšťanské společnosti. Její jediné oficiální vzdělání představuje šestiletá obecná škola a kurs ručních prací. Vzdělávala se především přes svou povahu poznávat, formovala ji tehdejší doba vlastenectví a společenského růstu národa, ale také její vlastní zkušenost. Sama o sobě poznamenává (1974, s. 377): „*V duši moji*

⁵³ Datováno 11. 9. 1855.

⁵⁴ Dopis je datován 4. 6. 1855.

je vštípen, od mladosti již, pud ke vzdělání, touha po něčem vyšším, lepším, co jsem vůkol sebe neviděla.“ Do posledních dnů svého života stále tvoří a učí se.

Její vzdělání je neúměrné její literární tvorbě; například Julius Fučík (1961) ji označuje jako **zakladatelku české prózy**.

V národněvýchovném boji o vzdělání dala přednost bojovat perem a vzdělávat celý národ.

Tehdejší oficiální pedagogika navazovala na německou a byla knižní. Chudé české mládeži se většinou dostává žádného nebo jen povrchního německého vzdělání, v podobě biflování. Má jasnou představu, jak by mělo vzdělání vypadat. Chce školu pokrokovou, praktickou, nejen učení pro učení, podporuje reálné školy⁵⁵, na které se tehdejší společnost dívala s despektem.

Že patří mezi průkopníky českého moderního vzdělávání svědčí výchovné záměry v její literární tvorbě, umělecky je zpracovala:

– *v cestopisných studiích nebo kratších zprávách*

Například v *Obrazech z Domažlicka, Dopisech z Lázní Františkových, Národopisných a cestopisných obrazech ze Slovenska* – místa popsala reálně, protože popisovaný kraj navštívila a nějakou dobu tam pobývala: *“Malý kousek za městem na jihozápadní straně je vrch, z něhož je rozkošná vyhlídka na celé okolí. Za starodávna jmenoval se vrch ten vůbec Veselá Hora, co je ale na něm kostelíček ke cti sv. Vavřince vystavěn, říká se i vrchu na sv. Vavřinci; jen v několika dále od města ležících vesnicích užívá se starodávno jméno. Praví se, že byl kostelíček ten založen ke cti sv. Vavřinci od knížete Boleslava na poděkování za vítězství, které obdržel dne 10. srpna 955 v Šumavských lesích nad Maďary utíkajícími z Lešského pole, kde poražení byli od císaře Otta I. Dříve prý obětovali na Veselé Hoře pohanští Čechové svým bohům. Vedle Veselé Hory táhne se lesem pokrytý vrch Ermut“* (Němcová, 1875, s. 262-263). V polovině 19. století prostí lidé běžně necestovali a nyní si mohli přečíst pravdivé zajímavosti o kraji a lidech v něm. A pokud cestovali, byly to cesty za vyučením, za službou nebo za prací.

Etnografickými postřehy a podrobným popisem skutečné krajiny nahrazuje školní zeměpis, pro který nebylo v triviálních školách místo.

⁵⁵ Reálná škola, tzv. reálka, byla střední školou zaměřenou na přírodovědné obory a živé jazyky. Jako nejstarší reálka v Čechách se uvádí reálka v Rakovníku z roku 1833. O tři dny dříve ji předběhla pražská reálka v Mikulendské ulici, ale bez jakékoliv organizace.

– v *nabádání zachování morálních hodnot*

Postava literární babičky vychovává děti prostým a jasným způsobem a nebojí se jim vytknout nesprávné chování. Vždy svoje jednání dětem vysvětlí a zdůvodní. Jednou babičku poprosil Jeník, aby mu ukrojila z čerstvého nového chleba kůrku, babička to neudělala, říká: „*Neslyšel jsi, když se zakrojuje do chleba, že se ukrajujou Pánubohu paty? Necht' je jak je, ty se neuč vymýšlet v jídle*“ (Němcová, 1926, s. 14). Babička sbírá do kapsáře kdejaký nedojedený nebo spadený kousek chleba a dává jej pak mravencům, ptákům, rybám a děti napomíná: „*Važte si božího daru, bez něho je zle, a kdo si ho nevází, toho Bůh tresce*“ (1926, s. 14). Děti vede ke skromnosti, hospodárnosti, nerozmazluje je a nenechává je o všem rozhodovat; jsou zvyky odzkoušené generacemi, které se osvědčily a respektují se. Babička není líná a zužitkuje i malé peříčko s úsměvem na tváři, „... *řkouc: „Shýbni se Barunko!*“ *Barunka byla mnohdy líná a říkala: „Ale, babičko, co pak je o jedno pířko“? Z toho ji babička ale hned kárala: „Musíš si myslet, holka, sejde se jedno k druhému, bude jich více; a to si pamatuj přísloví: Dobrá hospodyňka má pro pířko přes plot skočit!*“ (1926, 15).

Němcová v roce 1854 pravděpodobně nepsala *Babičku* se záměrem vést děti k úctě k prarodičům, ke starým lidem; bývala u dětí automatická. Avšak dnes bych vyzdvihla tento aspekt jako primární. *Babičku* uvedla (1926, úvod) ve velké úctě sama takto: „*Dávno, dávno již tomu, co jsem posledně se dívala do té milé tváře, co jsem zulíbala to bledé líce, plné vrásků, nahlížela do modrého oka, v němž se jevilo tolik dobroty a lásky; dávno tomu, co mne posledně žehnaly staré její ruce! – Není více dobré stařenky! Dávno již odpočívá v chladné zemi!*“ Není mnoho knih, kdy by hlavní postavou byl starý člověk. „*Ale babičko, vy máte jen čtyři zuby!*“ *Babička se usmívá, hladí tmavohnědý vlas Baruščin, řkouc: Kdyť jsem stará; až vy budete staří, budete taky jinaky!*“ A děti to nemohou pochopit, že by ty jejich bělounké, hladké ruce mohly kdy tak svaštělé být, jako ruce staré babičky“ (Němcová, 1926, s. 15).

Tady bych znovu našla výchovný aspekt, platný pro dnešní dobu více než tehdy. Dnešním dětem je představován hlavně kult mládí a krásy a staří nemocní prarodiče do něj nepatří. Tehdejší děti věděly, že stáří a smrt je součástí běhu života.

- v odkazu etnografickém a folkloristickém

„Pro českou etnografii a folkloristiku představuje Božena Němcová významného činitele zakladatelské generace, spolu s K. J. Erbenem, F. Sušilem, A. Jiráskem a mnoha dalšími, která v 19. století konstitovala předmět výzkumu národopisu a vytvořila první texty a sbírky, která odborně splňovaly dobová kritéria“ (Woitsch, 2012, s. 257).

Božena Němcová miluje folklor, protože představuje opravdovost a „živost“ vesnického života. Studovala ho na cestách hlavně Domažlickem, Slovenskem a Uhrami. Díky svému cestování měla možnost porovnávat své poznatky, uvědomila si, že folklor se bude postupně s rozvojem vesnic vytrácet a odumírat a je třeba jej zachovat pro další generace. Mistrně uměla zachytit postřehy, byla velmi všímavá. Například v Pohorské vesnici (1984, s. 58) doslova vykresluje dívčí šněrovačku: *“Na bílém brokátu byly vyšity kytice růžových poupat, karafiátů a u obruby kolem dokola žitné klasy. Oči člověku přecházely, když se na ně díval, a květiny na utrnutí se zdály být jako opravdovské.”*

Němcová se učí ráda od lidu, obdivuje se jeho moudrosti, regionálním lidovým tradicím, zvyklostem a zvykosloví. Při psaní prokládá texty pořekadly, příslovími nebo poučnými rčeními: *„Ačkoliv dobré svědomí útěchou a podporou bývá v neštěstí, nicméně se stává, že vinný hanbu svou snáší, kdežto nevinný pod tíží její klesá“* (1972, s. 42). Přirozeně lnula k češtví, české krajině a české kultuře, kterou představovaly staré zvyky.

V *Obrázkách z okolí Domažlického kraje* vypisuje, jak si děti hrají spolu přirozeně hry, které si hrávali už jejich rodiče a prarodiče, vyzdvihuje pomáhání starších dětí mladším, hraní si děti v kolektivu různě starých dětí, zachovávání tradic při práci, jak se tradice kloubí s přírodním obdobím, jaké je místo prarodičů v životě dětí. Popisuje večery, kdy se ženy scházely na přásky, dětem vypravovali babičky a dědové pohádky. Autorka se snažila svým textům vtisknout hovorový styl, aby zachovala autentičnost situace.

Tradici pečení chleba zaznamenává takto (1926, s. 14): *„První, co si babička v hospodářství zcela na starost vzala, bylo pečení chleba. Nemohla snést, že služka s božím darem tak beze vsí úcty zachází, ani do díže, ani z díže, do pece ani z pece že jej nepřezehnává, jakoby cihly v ruce měla. Babička, než kvas zadělávala, kopistem díž požehnala a to žehnání opakovalo se, kdykoli těsto do ruky se vzalo, až byl chléb na stole. Nesměl ji také žádný otevřhuba přijít do rány, aby ji boží dar neuhranul; i Vilímek, když vešel do kuchyně při pečení chleba, nezapomněl, že má říci: „Panbůh požehnej!“*

Na prostém lidu Němcová obdivovala jeho životní moudrost a znalost přírody.

Němcová a ostatní čeští spisovatelé právě sbíráním a zachováváním českých přísloví, pořekadel, pověr a písní bojovali proti rakouskému útlaku. Dokazovali tím, že česká kultura je historicky věkovitá, odolná a daná, i bez písemného zpracování; lidé si ji předávají ústně, je živá v obyčejích a životě lidu.

- **v poukazování, že pověřám se nemá věřit**

Spisovatelka se setkává mezi lidem i s pověrami, které patří k českému prostému venkovu; zachycuje je, ale na konci čtenáře před nimi varuje⁵⁶: „*Nač máte před chlévem ten drn?*“ ptám se venku Markétky. „*I to dala naše stará děvka, aby kouzelnice kravám neučarovaly. Na večer před prvním májem se ten drn položí a svěcenou vodu pokropí; kdyby kouzelnice přišla, nesmí drn překročit, dokud všecku travičku nespočítá; než je s tím hotova, kohout zakokrhá a ona více žádné moci nemá. Ale táta říká, že to hřích, čárám věřit.*“ Já přisvědčila tatíkově řeči a povídala ji příklady, jaké následky někdy z pověr pocházejí.“

V *Obrazech z Domažlicka*⁵⁷ uvádí i jinou pověru, které lidé věří: „*Na sv. Jana Křtitele chodí panna Maria po nebi a rozdává dětem jahody. Kterého dítěte matka však před sv. Janem jahody jedla, tomu řekne: „Ty nedostaneš nic, tobě je mlsná máma snědla a ubožátko se musí na druhé dívat a nedostane nic.*“ O svatá čistá, čistá láska mateřská, kde jsou tvoje meze! Pověra ta panuje skoro po celých Čechách.“ Němcová odsuzovala bezduchou víru a silnou zakořeněnost lidových pověr.

- **v uchování lidové moudrosti dalším generacím**

Svou prací se zasloužila o uchování lidové moudrosti a tradic a motivování některých dalších umělců a to zvyšuje její pedagogický význam.

- **v odkazu vzdělávat nejmenší**

Pohádky byly určeny i dospělým, ale především nejmenším dětem, se záměrem, aby jim je četli rodiče nebo oni sami; Spisovatelka byla přesvědčena, že vzdělávání je nutné

⁵⁶NĚMCOVÁ, Božena. *Obrázky z okolí Domažlického*. [online]. S. 266. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286>

⁵⁷ ⁵⁷NĚMCOVÁ, Božena. *Obrázky z okolí Domažlického*. [online]. S. 268. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286>

od předškolních let. Němcová spolu s K. J. Erbenem jsou prvními autory českých pohádek, dosud vycházely zásluhou Krameria (Sojka, 1953, s. 26) pro děti poučné bajky, rozprávky, pověsti smutné nebo veselé příběhy jako byly například: „*Maran a Onyra, příběh afrikánský; Arabské pohádky, Rybrcol na Krkonošských horách, Čarodějnice Megéra, Anažka, královna sicilská; Básně o čarodějnicích, Skalní duchové, Zdeněk Zásrnický, Ferdinand a Kalista, Hrabě Rožmberk, Rozličné povídačky aj.*“ V jejich pohádkách je čtenář přesvědčen, že vítězí dobro nad zlem, pravda nad lží, moudrost a chytrost nad hloupostí a především je pohádka psaná s ohledem na dítě tak, aby se dítěti líbila a rádo si ji přečetlo.

Nevěděla jsem, že například všeobecně známou *Perníkovou chaloupku* sebrala a zveřejnila poprvé právě Božena Němcová. Pohádky pro ni představovaly lidové sebevědomí, touhu po dobrém, ironii proti nadřizeným, naděje a sny, příkrášlení, národopisné svátky a tradice. V tehdejší době byly děti vzdělávány v cizím jazyce, v cizím duchu, rodičům čas na jejich výchovu nezbýval, děti byly navykly vychovávat se navzájem. Němcová pochopila potřebu současné pohádky a nejlepším oceněním ji bylo, že její báchorky byly přijaty s velkou odezvou a brzy po publikování přeloženy do dalších cizích jazyků.

- **v odkazu rovnosti všech lidí**

Její dílo se vyznačovalo demokratickou zásadou rovnosti všech lidí, pravděpodobně se tady objevuje vliv Františka Matouše Klácela jako představitele utopického socialismu. Němcová umí zachytit sociální poměry v jejich složitosti, popsat život takový jaký je, kde úsměv střídají slzy, radost a bolest. Hlavní postavou je český člověk, který cítí a pomáhá tomu, kdo strádá chudobou, láskou nešťěstím. Sama Božena Němcová je předlohou toho dobrého člověka, zažila ve svém životě těžké situace, a přesto za všech okolností zůstávala laskavou a milující bytostí.

I když je každý člověk jiný, rovni jsou si všichni.

„*Není na světě člověk ten, aby se zachoval lidem všem*“, praví Babička (Němcová, 1926, úvod) o přirozené nestejnosti lidí.

„*I ono je někdy lépe mluvit s císařem nežli s písařem, a dobré slovo najde dobrého místa*“ (Němcová, 1926, s. 129). Nezáleží na společenské pozici, ale na tom, zda je člověk dobrý.

- **odkaz posilování československé vzájemnosti a slovanské vzájemnosti**

Velmi usilovala o sblížení slovenského a českého národa, poukazovala na podobnost kultur, například v povídce *Chýže pod horami* si v závěru povídky vezme bohatý Čech Bohuš

prosté slovenské děvče Katušku ze skromného domku pod Ďumbierom a jsou spolu velmi šťastni.

V doslovu ke *Slovenským pohádkám a pověstem* Němcová o vzniku svého díla ne náhodou uvedla⁵⁸: „*Jsouc tehdáž - tj. v roce 1855 - již ustanovena zpracovati a vydávati pověsti některých slovanských národů, zajímavé dílem pro starobylost, dílem pro utěšenou fantasi, dílem pro příbuzný ráz, přišlo mi seznámení se s národní poesíí lidu slovenského, národu to mluvou i mnohými zvyky a obyčeji nám nejbližšího, velmi vděk.*“

Její slova ukazují na vědomé posilování slovenské vzájemnosti a na zájmu prohloubit přátelský vztah mezi Čechy a Slováky. Slováky měla ráda, cítila se mezi nimi dobře a v dopise 13. 11. 1856 píše Samovi Chalúpkovi (1974), že by život položila za československou spolupráci. Vyznává se z lásky ke slovenské pohádce pro její stránku uměleckou i folkloristickou. Urban⁵⁹ dále tvrdí, že Němcová chtěla napsat a vydat obsáhlou sbírku slovanských pohádek, věnovala se sbírání podkladů také i při posledním pobytu v Litomyšli, ale na konci padesátých let je však již vážně nemocna, ve velké hmotné nouzi a nemá sílu pohádky dokončit.

Učila se srbskochorvatsky, potvrzuje i Urban (tamtéž, s. 181), aby mohla rozumět sebraným nebo napsaným pohádkám, pracovat s nimi a překládat je do českého jazyka. Ovládala plynně němčinu, překládala ze slovenštiny, méně již z bulharštiny, polštiny a ruštiny. Nikde v dopisech si nestýská na obtížnost cizích jazyků a kromě srbskochorvatštiny se učí při práci dalším cizím jazykům.

- odkaz milovat svou českou vlast a vzdělávat se pro ni

Psala česky, pro malý počet českých čitateľů a malý počet českých tiskovin. Jak jsem už uvedla, psát německy by bylo finančně výhodnější. Ten, kdo chtěl zviditelnit sebe a posunout svou pozici na společenském žebříčku, choval se podle rčení *Čech němečtější Němce*.

⁵⁸ URBAN, Zdeněk. Božena Němcová a lidová slovesnost slovanských národů. [online]. S. 170 – 171. [cit. 2015-01-14]. Dostupné z: <http://na.nulk.cz/1970/3-4/Nr.html>

⁵⁹ URBAN, Zdeněk. Božena Němcová a lidová slovesnost slovanských národů. [online]. S. 172. [cit. 2015-01-14]. Dostupné z: <http://na.nulk.cz/1970/3-4/Nr.html>

Boj proti rakouskému útlaku a tedy rozvoj vlastenectví vyžadoval znalost správné češtiny, vlasteneckých písní a básní, což Němcová splňuje. Ve svých dílech nabádá (1972, s. 50) ke vzdělávání, jako například v povídce *Baruška: Za několik dní po svatbě odebrali se mladí manželé do Říma. Nezklamali se v sobě, Baruščin bystrý duch, vtip a vědomilství činily učení snadné. Den co den se více zdokonalovala a zušlechťovala; obapolná láska a úcta byla jim podnětem ke všemu, co krásné a dobré. Pak se stala paní Lesenská okrasou těch nejvznešenějších společností, jako byla dříve okrasou venkovské osady.*“

Tehdejší systém vzdělávání kritizovala a je představitelkou nového programu vzdělání, rovnocenný pro obě pohlaví. Jako vnímavá žena si byla vědoma potřeby vzdělání v době vznikajících buržoazních vztahů, věděla, že nestačí trivium tereziánských reforem. Lidem ve městech, ale i na vesnicích, už nestačí základní vzdělání ve čtení, psaní, počítání a náboženství. Aby Češi nestáli na okraji společnosti, musí si osvojit poznatky, které vyžaduje nová doba, poznatky z polnohospodářství, sadařství, včelařství, základů přírodních věd, základů zeměpisu. Pro mládež na vesnici byl jediným příkladem hospodářský život v zámku, chování lidí v něm a čeledínská služba.

Vystupuje v povídkách proti posílání mládeže za službou do cizích zemí.

Její babička takto odpovídá (Němcová, 1926, s. 90) paní kněžně, která namítá, že v Prusku by se měla s dětmi lépe: *„Dost možná, milostivá paní, ale byly by se mi odcizily. Kdo by je tam učil milovat svoji otčinu a materskou svoji řeč? Nikdo. Byly by se cizí řeči, cizím mravům naučily a konečně zcela zapomněly na svoji krev. Jak pak bych se mohla z toho před Pánembohem zodpovídat? Ne, ne, kdo z české krve pochází, ať zůstane při českém jazyku.*“

- odkaz v její laskavosti a v kritice sociální nespravedlnosti

Vychovává svou laskavostí, upřímností a poetičností. U Němcové obdivuji, že přes životní tragédie zůstalo její dílo svěží a na lidi nezanevřela. K lidem má stále vřelý vztah, dokáže brzy navázat přátelský kontakt, má upřímný zájem o jejich životní osudy, ne pro svoji soukromou zvědavost, ale pro výchovný záměr určený pro všechny lidi. Dopředu lidi neškatulkuje, je bez předsudků, je sdílná ke všem stejně, kdekoli se octne. Mrzela ji nedůvěra lidí k ní v Nymburce. Sběratelka je vnímavější k potřebám prostých lidí, protože chudáci mají starosti s nejzákladnějšími potřebami jako najíst se, ošatit, vychovat děti a ještě se na ně ostatní dívají automaticky s opovržením. Němcová dělí lidi jen na dobré a špatné, jiné dělení ona nemá. Jejími hlavními postavami je venkovská stařenka, dcera sedláka, dcera

služky, chudý sirotek, učitel. Ač žila na sklonku svého života v chudobě, nestěžovala si, v jejích dílech nebyl znát její nelehký osud. I v tomto je nám příkladem – nestěžovat si a snažit se překonat nepřízeň pozitivním přístupem a nezanevřít na lidi. Ona sama je ve svých dopisech do posledních dnů pořád milá, i k lidem, kteří ji hodně ublížili.

„Já pocítila v životě mnoho bolestí, trpkých klamů, byla jsem na pokraji zoufalství – avšak navzdor tomu neztratila jsem důvěru a lásku k lidem!“ (1974, s. 19)

- v odkaze nebýt pasívní

Je vnímavou vlastenkou, pociťuje, že česká společnost je slabá a kritizuje měšťanstvo i lid na vesnici za politickou zaostalost a to, že neusilují o změnu a nejsou aktivní se jí zúčastnit. *„Četba novin i knih, zvláště knih poučných, návštěva přednášek, šíření názorných pomůcek, všechno to mělo napomáhat, aby se lidová úroveň příliš neopožďovala za překotným rozvojem výrobních sil* (Popelová, s. 64). Východisko z pasívnosti vidí v osvětě. Okolo roku 1948 na Domažlicku osobně „probouzí“ lid, navštěvuje domácnosti a směřuje je k vlastenecké aktivitě.

- v odkaze ženám

Tvorbou i originálním přístupem k životu vychovávala ženy nejen ve své době, ale po všechny generace, a jako vzor nám slouží i dnes. Kdyby neměla 4 děti a dokázala odejít od manžela, což kvůli hmotnému nedostatku bylo obtížné, dosáhla by pravděpodobně už ve své době výsostného postavení mezi spisovateli. Takto se ona ocenění a slávy dočkala až po smrti. Generacím žen ukázala, že mají jít za svými ideály, nemají se bát bořit překážky, mají žít své životy, i když ty se nevezou do žádné ze škatulek společnosti. Proto ji ženy milují.

Výchovných aspektů je v jejím díle tolik, že ty jsou právě příčinou, že je pro dnešní mládež autorkou přespříliš poučnou, nudnou a proto nečtenou. Dnešní mládež odmítá jakýkoli náznak výchovného aspektu, a proto sleduje „dílka“ jako *Stmívání, Eragon, Upíří deníky*.

ZÁVĚR

Když jsem nyní poznávala její literární činnost a četla o jejím soukromém životě, udivila mě nápadná diference mezi jejím dílem a jejím životem. Oproti celkově harmonickému a v konci spíše optimisticky pojatému dílu, kde život plyne podle přírodního řádu, je v opozici její lidský osud bez manželské lásky, bez jistoty finančního zajištění, bez rodinného zázemí, s věčným stěhováním, s žitím ze dne na den. Její babička byla tou jedinou osobou, která ji v životě měla ráda a mohla se na ní spolehnout. Němcové děti by ji její lásku určitě oplatily, ale v době jejího úmrtí měly 22, 20 a 19 let a nebyly ještě finančně samostatné. Obdivuji na ní, že stále nacházela vnitřní sílu k tvoření dalších skvělých literárních prací. Píše⁶⁰ (1974, s. 161): „*Nereptám proti Bohu, ale mnoho na mne ukládá; duch můj snáší to trpělivě, ale tělo klesá.*“

Co se jí nedostalo za života, to se jí dostalo po smrti. *Babička* Němcové stala se naší babičkou, o *Babiččině údolí* každý ví, že v něm Božena Němcová prožila dětství, ale nikdo neví, „*A. Jirásek je tak převzal a my je s radostí přijali za své*“, píše v předmluvě k *Babičce* (1926) Karel B. Mádl. Oceněním za spisovatelskou činnost je její vyobrazení od Oldřicha Kulhánka na bankovkách v nominální hodnotě 500 Kč. Že má Božena Němcová své místo v českém povědomí i podvědomí dokazuje televizní anketa (2005) o stovce největších Čechů všech dob. Anketa není základem pro objektivní historické hodnocení, ale svědčí o tom, že si ji lidé v dnešní době váží. Mezi vzorkem českých velikánů zaujala 10. místo po Karlu IV., Masarykovi, Havlovi, Žižkovi, Werichovi, Husovi, A. Dvořákovi, Čapkovi a první místo mezi ženami, stala se tedy „Největší Češkou“, protože další žena, sv. Anežka, se nachází až na 20. místě.

Zajímá a přitahuje nás její originalita, její nezařaditelnost, něco je na ní z Chytré horákyne (také *její* pohádka). Krásná, ale matka čtyřech dětí; literárně činná, ale neustále bez krejcaru; rebelka, ale autorka knihy moudrostí *Babičky*; nevzdělaná, ale jejími přáteli jsou profesori a lékaři; hrdá žena, ale žebrá pro své děti.

Výchovné aspekty v jejím díle jsou platné i dnes, s výjimkou dokumentačního záměru u cestopisných studií. Ty lze ale chápat, po více než 150 letech, jako historické dokumenty, stejně jako odkaz národostního boje za češtinu a za vzdělávání. Odkaz československé vzájemnosti, kdo ví, zda někdy opět nebude živý. Její pohádky byly přepsány do moderního

⁶⁰ Dopis píše libuňskému děkanu Antonínu Markovi v roce 1854.

čtivé formy a čtou je stále miliony dětí. Každé období má své ideály a význam výchovných aspektů v její tvorbě se může měnit, podle toho, co je z nich živé a platné.

Svou prací chci ukázat na to, že její dílo je živé a je určeno pro široké spektrum čtenářů, kteří ve svém volném čase rádi čtou a nespěchají.

Jako povinnou četbu bych pro maturanty ne zvolila tedy *Babičku*, ale například satirickou scénu *Kávová společnost*, povídku *Rozárka*, *Baruška*, *V Zámku a podzámčí* nebo *Slovenské pohádky a pověsti* (ve slovenštině).

Byla první česká profesionální spisovatelka, která se živila psaním. A byla také první, která byla uznávána muži. Teprve po ní přišly další autorky.

Napsali o ní

Jan Evangelista Purkyně považoval každé její slovo za ryzí zlato, ač nebylo mu zvykem někomu lichotit (Vávra, 1895, s. 120).

Gertraude Zand⁶¹ oceňuje i to, čím Božena Němcová přispěla k ženské emancipaci v Čechách: *„Česká literatura byla sice mladá a malá, ale ten ženský pohled na svět byl docela srovnatelný s celou Evropou. A já si myslím, že ani v německé literatuře nebo dalších literaturách se nenachází v této době mnoho žen, které psaly i žily tímto způsobem. Pro mne je Božena Němcová postava, která je i v evropském kontextu zajímavá. Nejenom pro Čechy.“*

Nebo: *„Moje cesta k Němcové nebyla přes Alserstrasse, ale spíš, což možná zní trochu divně, přes český underground. Já jsem se v poslední době začala zajímat o Němcovou díky postavení, co měla v 50. letech ve společnosti. A díky jejímu osobnímu chování nebo určitým touhám a praktikám, které jsou podle mého názoru dost podobné tomu, co se dělo později v undergroundu.“*

⁶¹ Gertraude Zand učí na Institutu slavistiky vídeňské univerzity, vyučuje bohemistiku. [online]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/kultura/videnska-bohemistka-gertraude-zand-bozena-nemcova-je-predchudkyne-undergroundu>.

„Styl Němcové nebyl dostižen žádným ze současníků a v pozdější české literatuře je málo příkladů tak dokonalé, vyrovnané harmonie slova a myšlenky, tak čistého a prostého výrazu citu a tak přirozené a přec umělé a výstižné mluvy.“ (Tille, 1947, s. 24)

„Co jest vlastně "Babička"? Divná to zajisté otázka, a přece dost těžko umíme na ni odpovědět. Jistě, že to jest báseň, ale jest to i vzácný obraz života našeho venkova v době předbřeznové. Kniha životní moudrosti.“ (Nejedlý, 1961, s. 42)

F. X. Šalda (in Balajka, Minárik a Sedlák, 1970) o jejím srdci: „A tou našlo si svou dráhu i ve tmách a v mraze, tou utišilo a předjalo víc než jiní hrdí vrstevníci jeho svým intelektem a svou obrazností...“

V trilogii Jindřicha Šimona Baara z chodského prostředí *Paní komisarka*, *Osmáčtyřicátníci*, *Lůsy*, vystupuje Božena Němcová jako bojovná, ale i tajemná a charismatická komisarka se znamením tragického životního osudu. Má všetecké schopnosti, krásu Libuše a všeobjímající lásku Panny Marie.

František Ladislav Čelakovský (in Vávra, 1895, s. 56) se jí poklonil těmito slovy: „*Netajím toho před Vámi a s hrdostí znám se k tomu, že čta první ty čarovné plody Musy Vaší, hluboko jsem sklonil čelo své před Vámi a přál vlasti své štěstí, že nastala již ta doba, kde dcery její jsou s to. Aby sypaly na její oltář, tak blahovonné květy.*“

„Božena Němcová je geniální spisovatelka a všechno, co je lidské, a všechno, co je životné, je v ní obsaženo. Její dílo se přebudovává podle potřeb a rytmu současného života. Pokaždé vstupuje tak do popředí jiná složka jejího díla a mění seskupení všech složek ostatních. To jsou právě znaky nesmrtelnosti, to jsou znaky arcidě“, se vyjadřuje Vladislav Vančura⁶² (in Holý, 2004, s. 64)

⁶² HOLÝ, Jiří. *Vodička, Vančura a kostnická škola – kontexty pojetí konkretizace*. [online]. 2004, 59 - 69 [cit. 2015-04-08]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2004/Vodicka/4.pdf>

SEZNAM LITERATURY

BALAJKA, B., V. MARČOK, J. MINÁRIK a J. SEDLÁK. *Přehledné dějiny literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1970. 14-907-69.

FUČÍK, Julius. *Božena Němcová bojující*. Vyd. 3., Praha: Československý spisovatel, 1961.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové. In: *Božena Němcová. Život - dílo - doba*. Vydání druhé. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, 2012, s. 79 – 84.

KALIVODOVÁ, Eva. *Browningová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron?: O rodu v životě literatury*. Praha: Karolinum Press, 2011. ISBN 978-80-246-18877.

KOKEŠOVÁ, Helena. Korespondence rodiny Boženy Němcové. In: *Božena Němcová, Život - dílo - doba*. Vydání druhé. Strážnice: Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, 2012, 85 - 94.

KOŘALKA, Jiří. Idea a realita rakouského státu v době tvůrčí činnosti Boženy Němcové. In: *Božena Němcová. Život - dílo - doba*. Vydání druhé. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, 2012, s. 95 - 102.

LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

MUSILOVÁ, Dana. Reflexe ženských dějin první poloviny 19. století v české moderní historiografii. In: *Božena Němcová, život - dílo - doba*. Vydání druhé. Česká skalice: Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, 2012, 161 - 167.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Božena Němcová*. Vyd. 7. Praha: v SNKLU 1., 1961.

NĚMCOVÁ, Božena. Baruška. In: NĚMCOVÁ, Božena. *Povídky*. Vydání druhé. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, n. p., 1972, s. 5 - 51.

NĚMCOVÁ, Božena. *Čtyry doby: Výbor z díla - svazek 3*. Dr. Miloš Pohorský. Doslov napsal dr. Mojmír Otruba. Praha: Československý spisovatel, 1974.

NĚMCOVÁ, Božena. Dobrý člověk. In: NĚMCOVÁ, Božena. *Povídky*. Vydání druhé. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, n. p., 1972, s 249 - 323.

NĚMCOVÁ, Božena. *Chudí lidé*. Brno: Tribun EU, 2007. 64 s. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-257-6.

NĚMCOVÁ, Božena. Karla. In: NĚMCOVÁ, Božena. *Povídky*. Vydání druhé. Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, n. p., 1972, s. 85 - 126.

NĚMCOVÁ, Božena. *Kávová společnost: Scéna ze společenského života zvláště krásné pleti (Rachejtle 1855)*. Praha: [b.n.], 1926. 18 s. Philobiblon; Sv. 2.

NĚMCOVÁ, Božena. *Pohorská vesnice V zámku a podzámčí*. Vydání v tomto celku druhé. Praha: Československý spisovatel v Praze, 1984, 15 - 215. Slunovrat, Svazek 64.

NĚMCOVÁ, Božena. Rozárka. In: *Pan učitel*. Praha II: Karel Hloušek, 1940, s. 141-172.

POKORNÁ, Magdaléna. Josef Němec: Neobyčejný muž neobyčejné ženy. Praha: Academia, 2009.

POPELOVÁ, Jiřina. Pedagogický význam díla Boženy Němcové. In: KOUKAL Ervín et al. *Tyl - Němcová - Klácel: výchovný význam jejich díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955, 60 - 103. Dědictví Komenského; sv. 667.

SOJKA, Jan Erazim a CVEJN, Karel, ed. *Naši mužové*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1953. 429, [4] s. Český Slavín; Sv. 2.

TILLE, Václav. Božena Němcová. Praha: Družstevní práce, 1947.

VÁVRA, Vincent. *Božena Němcová.: Pokus životopisný a literární*. Praha: J. Otto, 1895.

INTERNETOVÉ ZDROJE

FILIP, Ota. *O ty můj milý cizojazyčný domove!* [online]. [cit. 2015-04-08]. Dostupné z: <http://www.otafilip.homepage.t-online.de/O.ty.muj.htm>.

GEBHART, Jan, Jan KUKLÍK a Miloslav RANSDORF. První česká reálka v proměnách času: Dějiny a současnost rakovnické reálky-gymnázia (1833-1983). *Zpráva o průběhu oslav 150. výročí založení první české reálky v Rakovníku* [online]. Rakovník: Vydalo ředitelství a Sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, 7 - 59 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z: http://www.ransdorf.com/sborn%C3%ADky/realka_rako/Sbornik%20150%20let%20od%20zalozeni%20realky%20v%20Rakovniku.pdf.

HEIDLEROVÁ, Sylva. Po stopách Boženy Němcové. *Stanětice - oficiální stránky obce Stanětice* [online]. Stanětice, 2014, 15. 2. 2015 [cit. 2015-02-15]. Dostupné z: <http://www.stanetice.cz/polozka.php?pid=529>.

HLAVAČKA, Milan a Marcela ROSSOVÁ. Kultura a moc v době neoabsolutismu: Božena Němcová pod dohledem (mužovým a policie). In: *Božena Němcová: Život - dílo - doba*. Vydání druhé. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2012, 71 - 78.

HOLÝ, Jiří. *Vodička, Vančura a kostnická škola – kontexty pojetí konkretizace*. [online]. 2004, 59 - 69 [cit. 2015-04-08]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2004/Vodicka/4.pdf>

HORPENIAK, Vladimír. *O kašperské reálce: Hrad ducha, vědy a vzdělání*. [online]. [cit. 2015-03-10]. Dostupné z: <http://www.kasphory.cz/Histories.html>.

KUČEROVÁ, Stanislava. Dočká se obrození probuzení (2. část): 11. Zlomyslné falšování původu starých českých pověstí, zlomyslně kusé polopравdy. *České národní listy* [online]. 2010, Poslední aktualizace: 2011, August 25 [cit. 2015-02-25]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Docka-se-obrozeni-probuzeni-II.html>.

NEUMANN, Martin. Amalgám - trvanlivý výplňový materiál nebo hrozba?. *Zuby.cz* [online]. 2010. vyd. [cit. 2015-02-08]. Dostupné z: <http://www.zuby.cz/vyplne-zubu/amalgam-nejsledovanejsi-kauza-dentalniho-sveta.html>.

NĚMCOVÁ, Božena. Obrázky z okolí Domažlického. In: *Boženy Němcové Sebrané spisy*. [online]. Praha: I. L. Kober, 1875, Sv. 4, s. 225-274. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286>

NĚMCOVÁ, Božena. Dopisy z lázní Františkových. In: *Boženy Němcové Sebrané spisy*. [online]. Praha: I. L. Kober, 1875, Sv. 4, s. 283-306. Dostupné z: [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286&author=Němcová Božena](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5286&author=Němcová%20Božena).

NĚMCOVÁ, Božena. *Z Uher*. [online]. Petit Press, a.s., Copyright © 2006-2009 [cit. 2015-01-24]. Dostupné z: [http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5002/Nemcova Z-Uher/1](http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5002/Nemcova_Z-Uher/1).

SAK, Robert. Česká píseň písni. In: *Státní hymna České republiky v proměnách doby* [online]. Praha, 2008, s. 23 - 72 [cit. 2015-02-01]. ISBN 978-80-87041-42-0. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/urad-vlady/vydavatelstvi/vydane-publikace/Hymna.pdf>.

URBAN, Zdeněk. Božena Němcová a lidová slovesnost slovanských národů. *Národopisné aktuality: Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1970 - číslo 3-4*. [online]. Strážnice: Vydává Ústav lidového umění ve Strážnici, 1970, VII, 3 - 4, s. 169 - 184 [cit. 2015-01-14]. Dostupné z: <http://na.nulk.cz/1970/3-4/Nr.html>

TARDONOVÁ, Veronika. *Eliška Krásnohorská a Ženské listy (1872 - 1923)* [online]. Pardubice: Univerzita Pardubice Fakulta Filosofická, 2009 [cit. 2015-03-14]. 58 s. Dostupné z: http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/33330/1/TardonovaV_EliškaKrásnohorská_ML_2009.pdf. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice. Vedoucí práce prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc

VELEK, Luboš. Jubilejní rok Akademie věd. *Akademický bulletin 1/2015* [online]. Praha 1: Středisko společných činností AC ČR, 2015, roč. 2015, č. 1, s. 20 - 21 [cit. 2015-01-01].

ISSN 1210-9525. Dostupné z:
[http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2015/01/pdf/AB1_15_w**eb**.pdf](http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2015/01/pdf/AB1_15_web.pdf)

WOITSCH, Jiří. *Národopisné dílo Boženy Němcové*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2012, roč. 99/2012, č. 3. ISSN 0009-0794. Dostupné z:
http://eu.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/humansci/eu/Casopisy/cesky_lid/Archiv_cisel/Cesky_lid_99-2012_vol3.pdf.

ZAND, Gertraude. *Božena Němcová je předchůdkyně undergroundu* [online]. Rádio Praha, 18-01-2012, © 1996–2015 Český rozhlas. Dostupné z:
<http://www.radio.cz/cz/rubrika/kultura/videnska-bohemistka-gertraude-zand-bozena-nemcova-je-predchudkyne-undergroundu>.

ZORMANOVÁ, Lucie a Monika DROZDOVÁ. Rozvoj vzdělávání žen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: Závěr. *Rovné příležitosti* [online]. ©2011 [cit. 2015-01-31]. Dostupné z: <http://www.rovne-prilezitosti.cz/clanky/clanek-3.html>